

PRIKAZI

DOI: 10.17234/SEC.31.12

David Cressy: *Gypsies: An English History*

Oxford: Oxford University Press, 2018., xv, 411 str.

Yaron Matras, jedan od ponajboljih suvremenih znanstvenika za romski jezik, prije nekoliko je godina u jednom svom djelu istaknuo kako je pisanje povijesti Roma iznimno teško, ponajprije zato što sami Romi nisu pisali svoju povijest, nego su je gotovo isključivo pisali neromi. Tako se može smatrati kako je povijest Roma pisana u kontekstu impresije stranaca i da je bila pod utjecajem njihovih impresija prema Romima. Dvadesetak godina ranije američka je novinarka i književnica Isabel Fonseca u djelu *Bury Me Standing: The Gypsies and Their Journey*¹ novela kako su Romi od svoje povijesti stvorili umjetnost zaboravljanja, jer nisu pisali vlastitu povijest. U ovom kontekstu ne želi se reći kako povijest jednog naroda može i treba pisati samo njezin pripadnik. No, postoji vidljiva posebnost u romskom stanovništvu. Njihova povijest gotovo je definirana prizmom progona i stradanja, od najranijih zapisa o tome kako su bili progonjeni iz Indije do današnjih medijskih analiza o porastu nasilja prema Romima u mnogim europskim zemljama. Štoviše, razne državne i nevladine institucije navode upravo Rome kao jednu od trenutačno diskriminiranih skupina u određenim europskim zemljama što nastoje i dalje rješavati birokratiziranim programima, koji su rijetko ispunjeni. Na određen način i dalje postoji ozbiljan jaz među neromskim stanovništvom u razumijevanju posebnosti kulture i povijesti Roma.

David Cressy jedan je od predstavnika socijalne historije koji se posebno usmjerio na proučavanje povijesti društva, kulture, politike i religije u Engleskoj od 15. do 18. stoljeća. Danas predaje kao profesor emeritus povijesti Britanije i humanistike na Ohio State Universityju. U srpnju 2018. objavio je djelo *Gypsies: An English History* u izdanju Oxford University Pressa. Djelo Davida Cressyja o povijesti Roma u Engleskoj ne uklapa se u kontekst neromskog viđenja povijesti Roma. Ono što ga izdvaja iz toga kalupa jest njegovo djelomično romsko podrijetlo, iako sam navodi kako se ne poziva na njega u djelu, već ističe znanstveni pristup. Cressyeva knjiga može se smatrati sintezom povijesti Roma u Engleskoj, od njihova doseljavanja u 15. stoljeću do danas. Cressy nije prvi među engleskim povjesničarima koji su istraživali povijest Roma u Engleskoj, nego se prije njega mora spomenuti Donalda Kenricka i njegove knjige *Gypsies: From the Ganges to the*

¹ Naklada Pelago je 2005. u Zagrebu izdala prijevod ove knjige pod naslovom *Sahranite me uspravno: Cigani i njihov put*. O njoj više vidjeti u prikazu: Vojak, Danijel. 2005. "Isabel Fonseca, Sahranite me uspravno: Cigani i njihov put". *Društvena istraživanja*, vol. 14/4–5:913–916.

Thames (Hatfield, 2004.) i *On the Verge: The Gypsies of England* (suautor Sian Bakewell; London, 1990.). Iako se nisu posebno bavili poviješću Roma u Engleskoj, od engleskih povjesničara koju su pisali o povijesti Roma potrebno je spomenuti i Angusa Frasera koji je početkom 1990-ih izdao djelo *The Gypsies*, a koje se i danas može smatrati jednim od ponajboljih sintetskih djela o povijesti Roma. Njegova "nasljednica" Becky Taylor prije nekoliko je godina izdala novu sintezu povijesti Roma *Another Darkness, Another Dawn: A History of Gypsies, Roma and Travellers*. Imajući na umu navedeno, Cressyjevo djelo može se smatrati najnovijim dijelom unutar engleske romologije.

Cressy je djelo *Gypsies: An English History* podijelio u deset poglavlja zajedno s uvodnim dijelom, bibliografijom radova o Romima za znanstvenike i kazalom imena. U uvodnom dijelu, naslovljenom "Introduction: Images, Identities, and Imaginations", autor iznosi svoja promišljanja o povijesti Roma u Engleskoj. Tako navodi kako je cilj ovog djela "osvijetliti" povijest Roma i to ne samo kroz njihovo povijesno iskustvo nego i putem odnosa društva i političara prema njima. Tako se djelo ponajprije temelji na kronološkom prikazu odnosa između državnih i drugih vlasti prema Romima.

Autor u prvom poglavlju "European Wanderers: Origins, Arrivals, and Proscriptions" analizira pitanje podrijetla Roma navodeći kako se većina znanstvenika danas slaže kako su Romi započeli svoje migracije iz sjeverozapadne Indije. Osim lingvističkih dokaza toj tezi, Cressy ističe suvremena genetička istraživanja koja potvrđuju azijsko podrijetlo Roma. Nadalje, opisuje romske migracije u europske zemlje u 14. i 15. stoljeću navodeći kako ih je stanovništvo u europskim zemljama smatralo strancima, dok su sami Romi svoje migracije nastojali objasniti mitovima o svojem prokletstvu jer nisu pomagali Isusu i Svetoj obitelji i sl. Navodi kako su Romi u početku, posebice u zapadnoeuropskim zemljama, bili dobro primljeni, no taj odnos se s kraja 15. stoljeća ubrzo pretvorio u anticiganističku politiku progona i društvenog isključivanja. Tako se njemačke i španjolske državne vlasti krajem 15. stoljeća odlučuju za progon Roma, smatrajući ih lopovima i varalicama, ali i osmanlijskim špijunima. Autor se u posebnom dijelu osvrće na romsko naseljavanje Škotske, navodeći sličan obrazac neuspješnog i konstantnog progona Roma kao što se dogodilo u kontinentalnoj Europi. Surovost progona Roma najbolje se vidi u organiziranim "lovovima" na Rome, koji su se organizirali u sjevernoj Nizozemskoj. Cressy krajem istog poglavlja opisuje motiv Roma u engleskoj i europskoj likovnoj umjetnosti, navodeći neke od slikara: Albrecht Dürer, Hans Burgkmair, Jacques Callot i dr.

U drugom poglavlju, naslovljenom "The Rambling Roguey Gypsies of the Early Modern Page", Cressy piše o tome kako su Romi percipirani u engleskim književnim djelima 16. i 17. stoljeća. Opisuje Rome kao "fenomen u tekstovima" u kojima su uvijek bili opisivani od drugih (neroma) i kao takvi često bili demonizirani, kategorizirani, sotonizirani i osuđivani. Njegova je teza da se tako postupno oblikovala stereotipna slika o Romu kao kriminalcu, besposličaru, prljavom varalici i proricatelju sudbine. Među prvim književnicima

koji su pisali o Romima bili su Thomas More i Andrew Boorde iz prve polovine 16. stoljeća.

Autor u trećem poglavlju, naslovljenom "Tudor Gypsies Against the Law", analizira odnos državnih vlasti prema Romima za vrijeme dinastije Tudor. Romi su početkom 16. stoljeća počeli naseljavati Englesku, gdje su ubrzo postali "nepoželjni". Tijekom ovog razdoblja, engleske vlasti nastojale su zakonski regulirati položaj Roma kroz odredbe o njihovu progonu i oštrom kažnjavanju za određene prijestupe. Tako su sami Romi, u jednoj od odredbi iz 1554., bili zabranjeni, tj. svatko tko je bio Rom trebao je biti kažnjen, a jedna od kazni bila je ona smrtna. Cressy navodi kako se na ovaj način stvorio jedinstven sustav kriminalizacije određene skupine ljudi.

Neuspjeh engleskih vlasti za vrijeme kraljice Elizabete u zakonskom reguliranju položaja Roma analizira se u četvrtom poglavlju naslovljenom "Gypsies and Counterfeits in Elizabethan England". Tadašnje engleske vlasti odnosile su se prema Romima kao "lažnim Egipćanima", imajući na umu kako su se oni lažno pozivali na egipatsko podrijetlo. Krajem 16. stoljeća postali su vidljivi vanjskopolitički razlozi nestabilnosti u Engleskoj, posebno za vrijeme rata sa Španjolskom i zbog određenih unutarnjopolitičkih razloga (poput pitanja nasljednika kraljice Elizabete), što se nepovoljno odrazio i na položaj Roma. Doneseni su pooštreni zakoni protiv luralica, prosjaka i Roma. Engleska pravosudna tijela odnosila su se prema Romima kao "okorjelim zločincima" ili kao prema "toleriranoj smetnji".

U petom poglavlju "Gypsies in Stuart England" autor analizira odnos državnih vlasti prema Romima u Engleskoj za vrijeme dinastije Stuart u 17. stoljeću. Romi su do ovog razdoblja već bili "anglizirani", no ne i asimilirani, integrirani i prihvaćeni u englesko društvo. Cressy ističe kako su se tadašnje državne vlasti prema Romima odnosile tolerantnije, ne primjenjujući stroge odredbe o kažnjavanju. Na određen način, engleske su ih vlasti tada više smatrale određenom "smetnjom", nego prijetnjom za tamošnje društvo.

U sljedećem poglavlju "The Trials and Travels of Eighteenth-Century Gypsies" Cressy analizira percepciju Roma u engleskoj književnosti, likovnoj umjetnosti i novinarstvu. Navodi kako su u ovom razdoblju engleske vlasti smatrale Rome "manjom smetnjom" i nisu se posebno bavile ovom "problematikom". Tako su Romi bili nevažni, nevidljivi, neshvatljivi i ponekad prijeteći dio engleskog društva. Autor se zatim posebno fokusira na odnos engleskih pravosudnih tijela prema njima u kontekstu analize tadašnjih sudskih slučajeva u kojima su engleskoj javnosti bili prikazani odnosi običnih ljudi prema Romima. Na osnovi analize nekoliko pravosudnih slučajeva u kojima su bili uključeni Romi, Cressy ističe kako je postajala određena "anksioznost" u engleskim pravosudnim tijelima prema njima. Istodobno, mnogo tolerantniji bio je odnos Roma s lokalnim stanovništvom.

Cressy u sedmom poglavlju, naslovljenom "Reformers and Enthusiasts in the Early Nineteenth Century", opisuje položaj Roma u Engleskoj u 19. stoljeću, istaknuvši kako se tada pojavio pojačani interes među dijelom misionara, likovnih umjetnika, etnografa,

lingvisti i drugih za život Roma. Romi su postali "subjekt" pisanja i proučavanja književnika, teologa i etnografa. Posebno je to bilo vidljivo među evangeličkim reformatorima s kraja 18. i početka 19. stoljeća, a koji su bilježili običaje i kulturu Roma. U tom kontekstu posebno je istaknut rad Johna Hoylanda koji je 1816. objavio djelo *A Historical Survey of the Customs, Habits and Present State of the Gypsies*. Istodobno, u engleskoj književnosti isticala se romantizirana slika Roma kao "divljih društvenih otpadnika" što je vidljivo u djelima Williama Wordswortha, Johna Clarea, Waltera Scotta i Jane Austen.

U osmom poglavlju, naslovljenom "Victorian Encounters", opisuje se položaj Roma za vrijeme kraljice Viktorije u 19. stoljeću. Ono što je posebno u ovom razdoblju jest veći interes za pisanje o Romima u književnim djelima, posebice u djelima Georgea Borrowa. Tako se autor osvrće na okupljanje znanstvenika i drugih zainteresiranih u društvo Gypsy Lore Society, koje je 1888. osnovano u Edinburghu. Cressy istodobno ističe sve izraženiji otpor Roma prema društvenim pritiscima za reguliranje njihova položaja putem popisivanja, reguliranja privremenih mjesta boravka i sl. U ovom razdoblju primjećuje se dolazak "stranih Roma", posebice iz rumunjskih zemalja kada je sredinom 19. stoljeća ukinuto ropstvo Roma i čime su započele njihove migracije u druge europske zemlje. Dio tih oslobođenih Roma došao je u Englesku, odakle je migrirao u Sjedinjene Američke Države.

U sljedećem poglavlju, naslovljenom "Travels and Troubles in Modern Britain", autor posebno analizira današnji socijalni, politički i zakonski položaj Roma. Tako se početkom 20. stoljeća primjećuju migracije "stranih Roma", primjerice iz Makedonije, Srbije i Mađarske, u Englesku. Autor primjećuje nepovoljno izvještavanje o Romima u medijima, ali istodobno i njihov loš položaj na sudovima i u Parlamentu. Tako su engleske vlasti nastojale u ovom razdoblju zakonski ograničiti kretanje Roma i to smanjujući im prostor za podizanje privremenih logora. To je dovodilo do brojnih (nasilnih) sukoba Roma s vlastima kao što to pokazuje slučaj "Dale Farm" iz 2011. godine. Cressy se zatim ukratko osvrće na pitanje irskih Putnika i njihov odnos prema engleskim vlastima što je imalo za posljedicu stvaranje dodatnoga negativnog stava prema Romima kao jednoj skupini nomadskog stanovništva. Autor na kraju poglavlja nastoji istaknuti problematiku utvrđivanja stvarnog broja Roma u Engleskoj, ističući određeno manipuliranje tim brojem od strane državnih i nevladinih organizacija.

U posljednjem, desetom poglavlju, naslovljenom "Lives and Livelihoods", autor uspoređuje suvremeni život Roma s onim iz prošlih stoljeća, ističući njihovo samoorganiziranje, način života, jezik i sl. Cressy smatra kako su se vlasti i stanovništvo u Engleskoj često prema Romima odnosili na osnovi njihovih krivo zasnovanih stereotipa i predrasuda. Romi su tako bili žrtve pogrešne percepcije, kulturne konstrukcije i emotivnog nerazumijevanja. Posebno je zanimljiv Cressyjev osvrt na pitanje kako se mijenjao odnos prema odjeći koju su Romi nosili tijekom stoljeća, jer je upravo odjeća

bila jedan od vidljivih (vanjskih) znakova razlikovanja između Roma i neroma. Romi su često putovali unutar većih obitelji i pritom radeći razne obrtničke poslove. Cressy na kraju ovog poglavlja ukratko propitkuje pitanje stvaranja mitova oko Roma kao prorocatelja sudbine i otmičara djece.

Cressy u posebnom dijelu na kraju knjige, naslovljenom "Scholars and Gypsies: A Bibliographical Sketch", donosi pregled interdisciplinarnе bibliografije radova o Romima. Nakon toga slijedi bibliografija radova koje je koristio te kazalo imena.

Knjiga Davida Cressyja *Gypsies: An English History* može se smatrati najnovijim prilogom znanstvenim istraživanjima povijesti Roma u Engleskoj, ali istodobno i njihovoj povijesti u Europi. U njoj se autor ponajprije fokusira na analizu odnosa engleskih državnih i lokalnih vlasti prema Romima što produbljuje napose analizama pitanja njihova prikaza u novinama te u književnosti i likovnoj umjetnosti. No, u tako postavljenom istraživačkom fokusu primjetan je znatan nedostatak analize izvora samih Roma i to posebno za razdoblje nakon Drugoga svjetskog rata do danas, kada su ti izvori prisutni u relevantnoj literaturi. Također, nedostatak ovog djela uočljiv je u donekle površnoj analizi položaja Roma u 20. stoljeću, kojom se nedovoljno odgovara na romsku povijesnu dinamičnost, posebice u kontekstu njihovih migracija i pitanja socioekonomske integracije u englesko društvo.

Danijel Vojak

Peter Simonič,
ur.: *Anthropological perspectives of solidarity
and reciprocity*

Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v
Ljubljani, 2019., 222 str.

Zbornik radova *Anthropological perspectives of solidarity and reciprocity* koji urednički potpisuje Peter Simonič, izvanredni profesor na Odsjeku za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Ljubljani, okupio je niz autora čiji su istraživački interesi, iako naoko različiti, za ovu priliku usmjereni pitanjima oblikovanja zajednica, ideje zajedničkih dobara, praksi solidarnosti i reciprociteta. Knjiga se otvara uredničkim uvodnikom naslovljenim "Alter Political Economy" u kojem Simonič ocrtava s jedne strane koncepte solidarnosti i reciprociteta, a s druge promišlja oblike

zajednica koje se javljaju u različitim (povijesnim i suvremenim) ekonomsko-političkim okvirima s ciljem razvijanja komunitarnih praksi. Naslanjajući se, među ostalim, na teoretičare ekonomske antropologije, Simonič želi pokazati da su modeli reciprocitetne, nemonetarne razmjene koju obilježava odnos obveze davanja i ustupanja temeljen na praksama zamjene dobara, kao i solidarni oblici ponašanja u antropologiji odavno poznati i opisani, a u posljednje vrijeme naznačeni kao moguć oblik alter političke ekonomije i alter globalizacije. Ono što čini novost u ovom Zborniku jesu obnovljene ideje o nužnosti praksi solidarnosti i reciprociteta koje će na različite načine propitivati svi radovi u tom Zborniku. Baveći se povijesnim i naslijeđenim oblicima zajedničkih dobara u ruralnim mediteranskim prostorima (Hrvatske); poljoprivrednim zajednicama koje koriste komunalne prakse gospodarenja zajedničkim dobrima u dolini Trente u Sloveniji; poljoprivredom potpomognutom zajednicom u Italiji, suvremenim španjolskim kooperativama koje zagovaraju ekonomski pluralizam; hrvatskim, točnije zagrebačkim urbanim vrtlarenjem i ekološkim aktivizmom; osobnim bankrotima, stambenim ovrhama i deložacijama u Španjolskoj; genealogijom samoupravljanja u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji; industrijskom kulturom i radničkom solidarnošću u Sloveniji na primjeru socijalističkih tekstilnih tvornica; fragmentacijom sindikata i radničke solidarnosti u posttranzicijskoj Sloveniji; indijskim transnacionalnim obiteljima i transgeneracijskom financijskom solidarnošću; urbanim kršćanskim zajednicama u SAD-u kao primjerima komunalnog življenja, društvenog aktivizma i egalitarnosti; *swingom* kao suvremenim plesnim pokretom kroz koji se propituje transformacija vernakularnoga antirasističkog pokreta u neokapitalističko oblikovanu zajednicu životnog stila i, na kraju, slovenskim primjerom "organizajednice" – kojim se ocrtava razvoj dviju nevladinih organizacija od zajednica vrijednosti prema profesionalnim organizacijama, Zbornik gradi sliku svijeta u kojem su solidarne i reciprocitetne prakse dio društvene realnosti.

Takva realnost nije nova i to pokazuje već hrvatski etnolog Jadran Kale u tekstu "*Komunjsko, Skupno, and Seljansko – Legacy of Eastern Adriatic Commons*". Kale donosi primjere iz istarskog sela Lanišća, otoka Paga i otoka Žirja pokazujući kao su zajednička dobra, odnosno skupno vlasništvo te upravljanje zemljom, šumama, pašnjacima, nekretninama mijenjali svoj oblik tijekom dugog razdoblja od kraja 19. stoljeća do danas, transformirajući se od prihvaćene pravne prakse do pojave koju je socijalističko pozitivno pravo derogiralo u pravnu anomaliju. Komunjsko, Skupno i Seljansko tako su od društvene realnosti komunitarne prakse upravljanja zajedničkim dobrima socijalističkom pravnom deregulacijom skupne imovine i iz nje proizašlih prava korištenja skončale jednu praksu komunitarnosti.

Na sličan se način i Peter Simonič bavi lokalnim komunalizmom i zajedničkim dobrima u tekstu "*Communitarian Institutions in Trenta Valey*". Za razliku od Kalea, Simonič u svojem radu o dolini Trente obuhvaća povijesne prakse lokalnih agrarnih kooperacija

ali i suvremene komunitarne institucije (turističke zajednice, udruživanja mladih), koje prate i izvode tržišnu preobrazbu agrarnog u ekološko-turistički tip komunitarizma.

U poglavlju “Co-producing Participatory Guarantee Systems – Limits and Potentials”, Silvia Contessi i Cristina Grasseni opisuju alternativne mreže hrane, sudioničke sustave garancije, neoruralni prehrambeni aktivizam, prehrambenu suverenost i načine njihova uklapanja u društvene i solidarne ekonomije. Istodobno Contessi i Grasseni u raspravu o pozitivnim stranama solidarne ekonomije uvode dvojbu o nedostacima proizvodnje hrane u urbanim i periurbanim područjima čiji su ekološki sustavi izloženi urbanom zagađenju. Rad Hosalarimo kolektiva, zajednički potpisan imenom kolektiva iza kojeg se tek pažljivim čitanjem fusnote otkriva grupa “autora”, prikazuje dva primjera zaživljavanja “različitih”, odnosno pluralnih modela ekonomije. Na primjeru prehrambenih lanaca iz Katalonije i financijske kooperacije COOP57 (svojevrzne financijske, odnosno kreditne institucije izvan bankarskog sustava), Hosalarimo kolektiv ponudit će viziju alternative financijskom kapitalizmu kroz primjere zajedničkog formiranja cijena hrane u kooperativama koje djeluju na principu poljoprivrede potpomognute zajednicom ili pak kroz primjere financijskog potpomaganja temeljenog na vrijednostima solidarnosti, participacije i povjerenja.

Tekstom “New Transition: Community Gardens and Civic Engagement in the City of Zagreb” Valentina Gulin Zrnić i Tihana Rubić pridružuju se propitivanju temeljnih pitanja kakve sve urbane zajednice danas mogu postojati i jesu li prakse gradskih/urbanih vrtova samonikle solidarne prakse u kojima se događa jedna nova vrsta zajednice koja njeguje drugačiji tip upravljanja i promišlja održivost. Rad o zagrebačkim vrtovima kroz tri će primjera ocrtati stare i nove vrtlare, susjede i građanske te gerilske vrtlarske aktiviste, spontano zaposjedanje i vrtlarenje, inicijative “skvotiranja” zapuštenih javnih prostora i administrativno organiziranje urbanih vrtova ispisujući priču o različitim tipovima komunalnosti i ekološko-građanske solidarnosti.

Irene Sabaté u tekstu “Reciprocity and Solidarity in the Face of the Spanish Home Repossession Crisis” piše o kreditnoj prezaduženosti, ovrhama nad nekretninama i deložacijama, te solidarnim inicijativama usmjerenim prema “prezaduženima” kakve u Hrvatskoj poznajemo kroz političke akcije Živog zida. U svom radu Sabaté prikazuje djelovanje Platforme de Afectados por la Hipoteca, osnovane u Barceloni u jeku financijske krize 2009. godine, koja u akcijama “stop evikcije”, odnosno kampanjama građanskog neposlušna, ometa provođenje odluka suda u hipotekarnim deložacijama. U etnografskoj studiji prezaduženih i deložiranih Sabaté prepoznaje djelovanje dviju vrsta reciprociteta – onoga obiteljskog (neformalnog prijateljski i rodbinski potpomažućeg) i onda onoga kolektivnog koji se ostvaruje u akcijama poput PAH-ovih – a koje traže jaču regulatornu ulogu države, solidarnost s dužnicima, i eksplicitno zagovaraju političku, ekonomsku i pravnu transformaciju.

Korak u prošlost razumijevanja ideja solidarnosti i reciprociteta svojim tekstovima ostvarit će Cirila Toplak baveći se razvojem ideje samoupravljanja i njezina odnosa prema demokraciji. U tekstu "For a New Social Order: A Genealogy of Self-Management in SFRY" Toplak dovodi u vezu utopizam 19. stoljeća, socijalne eksperimente i ideje komunalnog života, samo-organizirajućih/upravljavajućih kooperativa, zajedničkog/kolektivnog vlasništva i model socijalističkog samoupravljanja. Potrebu za kontekstualizacijom socijalnih eksperimenata i ideoloških programa, poput onih koje je u međuraću davne 1933. razvio slovenski kršćanski socijalist Andreja Gosar ili pak jugoslavenskog samoupravljanja, naglasit će kao najodlučniji faktor u razumijevanju društvene prakse socijalističkog samoupravljanja. Nina Vodopivec u tekstu posvećenom tekstilnim industrijskim radnicama u socijalističkoj i postsocijalističkoj Sloveniji problematizira solidarnost proizašlu iz samoidentifikacije i grupnog investiranja tvorničkih radnika u zajednicu rada i njezina rastakanja u smjeni kolektivističke kulture rada i transformacije u korporativističku kulturu samopotvrđivanja. Gorazd Kovačić priključuje se analizi transformacije solidarnosti kroz analizu fragmentacije slovenskoga sindikalnog pokreta. Objedinjujući prikaz socijalističke i postsocijalističke slike sindikata, Kovačić propituje mehanizme desindikalizacije koji su urušili ulogu sindikata kao socijalnih partnera u fazi razvijenog socijalizma, te kroz rast interesne fragmentacije i partikularnih sindikalnih politika tijekom 90-ih i 2000-ih (u vremenu prve privatizacije te potom u razdoblju slovenskog priključivanja Europskoj uniji) doveli do smanjenja članstva sindikata, oslabili u potpunosti značenje sindikata kao socijalnih partnera države i proizveli defenzivan model sindikalne prakse.

Posljednja četiri rada u Simoničevu Zborniku naznačit će vrlo različite smjerove problematizacije solidarnosti i reciprociteta. Rad Tanje Ahlin donosi prilog o transnacionalnim migranticama (medicinskim sestrama) iz indijske Kerale u kojem se reciprocitet promatra na razini međugeneracijskog pomaganja kroz takozvanu "brigu na daljinu". Eugene Richard Sensening ispisuje prilog o internacionalnom kršćanskom projektu, odnosno zajednici življenja u Evanstonu (SAD) kao egalitarnom eksperimentu komunalne samouprave antiratnog i društvenog aktivizma u urbanom kontekstu. Boštjan Kravanja pridružuje se Zborniku problematizacijom zajednice *swing* plesača u kojoj se zajednice razmatraju kao društveni prostori suvremenog krajolika dokolice. Na kraju Dan Podjed i Daša Ličen u Zbornik donose razmatranja socijalne realnosti u nevladinim organizacijama. Primjenjujući neologistički koncept "organizajednice" (engl. *orgunity*) Martina Parkera, Podjed i Ličen razmatraju obilježja dvaju ekoloških nevladinih organizacija u Sloveniji – Slovenskog društva za promatranje i proučavanje ptica te Ekologa bez granica i njihovu transformaciju iz prijateljskoga/obiteljskoga horizontalnog i vrijednosnog udruženja u profesionalnu organizaciju. Koncept organizajednice omogućuje Podjedu i Ličen da pokažu kako je i suvremenim uvjetima organiziranja

organizacija moguća kombinacija piramidalne strukture i horizontalne uprave koja briše granice između koncepata organizacije i zajednice te ispisuje nove oblike upravljanja.

Zbornik radova ili “antropološke perspektive” koje se nude u zbirci tekstova zaokružuju interese njegova urednika i suradnika, pokazujući smjer na koji antropologija razumije i zagovara suvremene prakse solidarnosti i reciprociteta naglašavajući stare/nove oblike povezivanja, stvaranja zajednica i rada na komunalnosti kao jednu od mogućih “perspektiva”. Njime je oslikan niz alternativnih ideja društvenog organiziranja čije izvedbe naše društvene svjetove čini otvorenijima za prakse alter-globalizacije i pluralnih ekonomija, kao i za prakse revitalizacije “drugih” i “drugačijih” načela oblikovanja suvremenih zajednica i društava.

Sanja Potkonjak

**Marijeta Rajković Iveta, Petra Kelemen
i Drago Župarić-Iljić,
ur.: *Contemporary Migration Trends and Flows
on the Territory of Southeast Europe***

Zagreb: FF press [i. e.] Filozofski fakultet, 2018., 252 str.

Zbornik radova *Contemporary Migration Trends and Flows on the Territory of Southeast Europe* koji su uredili Marijeta Rajković Iveta, Petra Kelemen i Drago Župarić-Iljić proizašao je iz istoimene znanstvene konferencije koju su organizirali Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu te Institut za migracije i narodnosti u Zagrebu u studenom 2016. godine. U razdoblju nakon dugog ljeta migracije 2015. koje je još jednom uzdrimalo političke, ekonomske i društvene ideje onoga što Europa predstavlja ili bi, ovisno o različitim akterima, trebala predstavljati, u Zagrebu su se okupili društveni i humanistički znanstvenici iz cijele Europe kako bi podijelili svoja teorijska znanja i istraživačka iskustva o tom “vrućem krumpiru” suvremenog svijeta: mobilnosti, migracijama, sustavu azila i međunarodne zaštite, izbjeglištvu, integraciji i pravima migranata. Dvije godine kasnije objavljen je zbornik koji na jednom mjestu okuplja 13 tekstova u čijem je pisanju sudjelovalo ukupno 19 autora. Neki su se osvrnuli na (post)tranzicijsko nasljedstvo i kontinuitet migracijskih tokova u regiji, dok su se drugi fokusirali na povijesne i suvremene aspekte migriranja kao posljedice društveno-

političkog konteksta s jedne strane i različitih životnih iskustava i aspiracija s druge. Dio se autora pak posvetio istraživanju postmigracijskog fenomena kako bi opisali kompleksnost integracijskih procesa u doba sve izraženije heterogenosti ljudi u pokretu.

Zbornik je podijeljen u četiri cjeline pri čemu prva nosi naziv "Statistics, Patterns and Policies" i bavi se terminima i metodološkim alatima koji se koriste u migracijskim politikama te bazama podataka vezanim uz migracije. U tekstu "Improving the Comparability of International Migration Statistics: The Case of South-East Europe" autorice Sanja Cukut Krilić, Duška Knežević Hočevar i Simona Zavrtnik upućuju na manjkavosti pri kategorizaciji i klasifikaciji migranata te upozoravaju na neusporedivost statističkih podataka o migracijama na međunarodnoj razini jer, kako pišu, "u različitim nacionalnim kontekstima, statistika ne govori svugdje istim jezikom". Autorice se zalažu za pristup prikupljanju podataka koji bi istodobno umanjio etičke dileme povezane s praćenjem ljudi, ali i zadovoljio potrebu za konkretnim podacima koji bi mogli poslužiti kao osnova za kreiranje novih migracijskih politika.

Damir Josipović u tekstu "The Problem and Controversy of 'Generations': 'Migration Experience' as an Analytical Framework" zagovara uvođenje koncepta "migrantsko iskustvo" kao analitičkog okvira, umjesto inzistiranja na praćenju prve, druge, treće itd. generacije migranata. Prema Josipoviću, koncept generacije više ne može zadovoljiti kompleksnost suvremenih migracija, a pritom može imati stigmatizirajući i diskriminacijski efekt.

U radu "Use of Migration Terms in Public Discourse: Examples of Serbia in the Last Hundred Years" autorica Miroslava Lukić Krstanović analizira stvaranje i korištenje terminologije vezane uz migracije u javnom, političkom i znanstvenom diskursu u Srbiji i pritom pokazuje njihovu međuovisnost s povijesnim migracijskim tokovima i politikama u kojima su se ti tokovi materijalizirali. Analizirajući vremenski okvir i kontekst u kojem su se termini koristili ili se još koriste, autorica objašnjava i što pojmovi poput iseljenik, emigrant, gastarbeiter itd. reprezentiraju.

U idućoj cjelini naslovljenoj "Narratives and Experiences" u fokusu su različita životna iskustva i životni narativi migranata i ljudi koji razmišljaju o migriranju. Iskustva i narative migranata pratila je Marija Brujić u svom radu naslovljenom "A Transnational Triangle: Representations of the EU and Serbia in the Narratives of Bosnian Serbs Living in Graz". Prema autorici, bosanski Srbi koji žive u Grazu istodobno (ne) pripadaju i Austriji, i Srbiji, i Republici Srpskoj. "Njihovi narativi o priključivanju Srbije Europskoj uniji za njih su istovremeno priče o njihovoj vlastitoj (ne)integriranosti te potvrda njihova etničkog i kulturnog identiteta koji ih veže za Srbiju, Austriju i Republiku Srpsku", zaključuje Brujić.

Ivaylo Markov u radu "Narratives about Migratory Experiences and Homeland among the Albanians from the Republic of Macedonia" analizira dvije kategorije narativa o migrantskom iskustvu i domovini. Prvu, onu Albanaca koji su tijekom 1960-ih i 1970-ih

odlazili na privremeni rad u inozemstvo ostavljajući za sobom obitelj kojoj su slali teško zarađeni novac, i drugu, Albanaca koji su se od 1980-ih nadalje sve više odlučivali trajno naseliti u inozemstvu povlačeći za sobom supruge i djecu. Dok su prvi osjećaj pripadanja snažno vezali uz dom i obitelj koju su ostavili za sobom, potonja skupina sve se više integrira u mjestima u koja se doseljava, a sve je manje povezana s mjestom podrijetla.

U tekstu “‘Should I Stay or Should I Go?’: Migration Patterns of Macedonia’s Young People” autorica Mina Hristova pokazuje na koji način i s kojim motivima mladi Makedonci nastoje dobiti bugarsko državljanstvo i putovnicu. Suočeni s lošim ekonomskim statusom, visokom stopom nezaposlenosti, posebno među mladima, i manjkom perspektive, mladi Makedonci, kako piše autorica, dobivanje bugarskog državljanstva doživljavaju kao način da “napuste državu i spase sami sebe” te da lakše pronađu posao u bogatijim zemljama Europske unije. Hristova pritom pokazuje kako dokument poput putovnice istodobno može biti identitetski simbol, ali i pragmatično shvaćen instrument koji može pomoći u ostvarivanju boljeg života u inozemstvu.

Rad “Cross-Border Marriages between Residents of South Kosovo and Western Europe: Discourses, Aspirations and Realities” autorice Carolin Leutloff-Grandits u fokusu ima internacionalne “bračne migracije”. S jedne strane autorica upućuje na pravne zapreke koje države poput Austrije i Njemačke uvode kako bi spriječile ili barem otežale ovaj tip migracija, dok s druge strane opisuje aspiracije za pronalaskom bračnog partnera / bračne partnerice mladih Kosovarki i Kosovara, te mogućnosti, prilike, ali i obiteljske konflikte koje sklapanje braka u inozemstvu može donijeti. Dodatno, Leutloff-Grandits pokazuje i kako se prilikom bračnih migracija rodne uloge i stereotipi o muškarcu kao glavi obitelji mogu izvrnuti te promijeniti dinamiku muško-ženskih odnosa.

Treća cjelina naziva “Refugees and Asylum: Regimes, Borders and Responses” u središte zanimanja stavlja prisilne migracije, fokusira se na analizu organizacije “protoka” migranata duž balkanskog koridora, kao i na niz birokratskih prepreka s kojima se izbjeglice na putu, kao i u zemljama prihvata, suočavaju. U tekstu “In the Shadow of the Transit Spectacle” Marijana Hameršak i Iva Pleše čitatelja provode kroz Zimski prihvatni centar u Slavonskom Brodu, u koji su tijekom zime 2015. i proljeća 2016. ljudi pristizali međunarodno organiziranim transportom, i opisuju odnos državnih vlasti naspram migranata. Svojim radom autorice pokazuju kako su “migranti koji su zadržani u detenciji, vrlo često, proglašeni krivima zbog ničeg drugog doli svojih ‘neautoriziranih’ statusa i kažnjeni naprosto zbog toga tko su, a nipošto ne zbog bilo kakvog zlodjela”.

Uršula Lipovec Čebren i Sara Pistotnik u tekstu “Migrants/Refugees in Slovene Healthcare: Many Open Questions and Some Possible Answers” ukazuju na pravne i administrativne prepreke s kojima se migranti i izbjeglice suočavaju u sektoru slovenskoga javnog zdravstva. Osim promjena u legislativi, autorice upućuju na uvođenje interkulturalnih

medijatora u zdravstvene ustanove, kao i edukacija za medicinsko osoblje kojim bi ojačali svoje kulturološke kompetencije, te na uvođenje standarda za ravnopravno postupanje u javnom zdravstvu prema migrantima i drugim ranjivim skupinama.

Pitanjem kredibiliteta i diskvalifikacije određenih glasova kao manifestacijom sustavnog nasilja nad obespravljenim društvenim skupinama bavi se Marta Stojić Mitrović u radu "‘Managing’ the Polyphony: The Discourse of Fraud and Epistocracy in the Context of Migration". Autorica pokazuje kako se različito pozicionirane društvene i političke skupine bore za autoritet nad narativima o suvremenim migracijskim procesima, a fokusira se na dva diskurzivna mehanizma: s jedne strane na uštkavanje migrantskih glasova koje provode politički i društveno moćniji akteri nastojeći migrante i njihove narative diskreditirati kao lažne, te s druge strane na davanje kredibiliteta glasovima privilegiranih društvenih skupina nasuprot onima samih migranata.

Posljednja cjelina naslovljena je "Mobility, Post-Migration and Integration" i bavi se, ukratko, pitanjem: što nakon migracije? Jasna Čapo u svom tekstu "Economic Activities and Agency of ‘Love-Driven’ International Migrants in the City of Zagreb" bavi se u Hrvatskoj dosad malo istraživanom "podskupinom" migranata: visoko obrazovanim ljudima iz cijelog svijeta, uglavnom mladih te u srednjim godinama, koji su u Zagreb doselili zbog ljubavne veze. Na njihovu primjeru Čapo pokazuje kako sposobnost za djelovanjem (engl. *agency*) transnacionalnih, iznimno mobilnih, dobro obrazovanih i prije doseljenja u Zagreb vrlo uspješnih profesionalaca i poduzetnika može biti ograničena zbog strukturnih prepreka s kojima su se suočili u Zagrebu.

Petko Hristov i Violeta Periklieva u tekstu "Local Religiosity in the Context of Migration: The Cases of the Greek Catholics from Žumberak in Croatia and the Orthodox Christian Serbs in Eastern Serbia" bave se lokalnom religioznošću u kontekstu radne mobilnosti kao i ulogama koje ona može igrati u konstrukciji identiteta migranata. Autori zaključuju kako, unatoč teorijama sekularizacije i globalizacije, lokalna religioznost i lokalni identitet ostaju značajni faktori u životima migranata.

Rahela Jurković i Marijeta Rajković Iveta u posljednjem radu u zborniku naslovljenom "Interaction as a Key Connective Tissue of Refugee Integration in Croatian Society" bave se procesom integracije ljudi koji su u Hrvatskoj dobili međunarodnu zaštitu. Autorice pokazuju kompleksnost integracijskog procesa te naglašavaju ključnu ulogu interaktivne dimenzije integracije pokazujući važnost društvenih veza i poznanstava koja migranti, u ovom slučaju izbjeglice, ostvaruju i održavaju s lokalnim stanovništvom.

Zbornik radova *Contemporary Migration Trends and Flows on the Territory of Southeast Europe* na jednom je mjestu okupio radove znanstvenika koji se bave makro-, mezzo- i mikromigracijskim perspektivama, a analiziraju suvremene procese koji prethode migraciji, koji se odvijaju dok su ljudi u pokretu, kao i one koji uslijede nakon što se, barem privremeno, dobrovoljno ili prisilno skrase. Zbornik također nudi komparativnu

perspektivu. Okupljajući autore koji analiziraju migracijske trendove i obrasce u regiji, tekstovi u zborniku istodobno nude uvid u sličnosti među državama te naglašavaju lokalne specifičnosti. Čitanje zbornika od korica do korica pruža bolje razumijevanje suvremenih migracijskih procesa u Europi, dok pojedinačni tekstovi pružaju dubinske uvide u živote i iskustva ljudi u određenom prostornom i vremenskom okviru.

Iva Grubiša

SMIJEH KOJI ZAROBLJUJE, SMIJEH KOJI OSLOBAĐA

Renata Jambrešić Kirin, Jelena Marković,

Ljiljana Marks, Nataša Polgar,

ur.: *Humor u svakodnevnoj komunikaciji*

Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2018., 357 str.

Zbornik što su ga priredile agilne znanstvenice zagrebačkog Instituta za etnologiju i folkloristiku jedan je od rezultata znanstvenog skupa "*Tko se zadnji smije, nije shvatio vic*": *humor u svakodnevnoj komunikaciji* održanog na tom institutu u studenome 2015. godine. Predmetima znanstvenog interesa i obrade šesnaest članaka zbornika među ostalima jesu i internetski humor, humor u predškolskoj dobi, na ukrasnim predmetima, u zagonetkama, u medicini, u vicevima, poeziji, usmenoj i suvremenoj književnosti, političkom diskursu, lokalnim umjetničkim praksama.

Zbornik otvaraju Zdenko Zeman i Marija Geiger Zeman svojim informativnim, a teorijski precizno i iscrpno osnaženim člankom u kojem, osim što opisuju i analiziraju pozitivne i negativne učinke humora u rođendanskim čestitkama u kontekstu komercijaliziranih rođendanskih rituala i konzumerizma, prikazuju i dominantne narative o starenju kao kulturno negativno konotiranom procesu u kojem rigidni neoliberalni imperativ aktivnosti, korisnosti te socijalnoj, financijskoj, fizičkoj itd. autonomiji inzistira na mladosti ili njezinu najduljem mogućem trajanju kao jedinog poželjnoj dobi.

Članak "Jezikoslovci i vic: slučaj Charlesa F. Hocketta" Ivana Markovića jezikoslovni je prilog promišljanju vica kojim su se u našoj kroatističkoj vicologiji dosad mnogo više bavili teoretičari književnosti ili pak folkloristi pa čak i filozofi nego lingvisti. Oslanjajući se na antropološkog jezikoslovca Charlesa F. Hocketta i ponajviše njegov rad "Jokes", Markovićev nas članak upoznaje s radom američkog strukturalista, ali i pokušava domaću vicologiju obogatiti uvođenjem jezikoslovnog aspekta u ustrojbenu analizu

viceva pri čemu dovtljivo, a kadšto i duhovito, prevodi Hockettove termine. Marković konkretno i principijelno upućuje na važnost znanstvenih priloga koji možda nemaju presudnu, konstitutivnu važnost ali otkrivaju dragocjene rukavce znanstvenih interesa i radova koji, ako ne svojom pojedinačnošću, onda zasigurno ukupnošću rezultata, obogaćuju disciplinu. Vicu iz jezikoslovne odnosno leksičke perspektive posvećen je članak Davora Nikolića u kojem je naglasak na antanaklazi, igri riječima koja je iznimno plodonosna u *proizvodnji vica*.

Baveći se dječjim smijehom i smijehom koji djeca izazivaju u odraslih i to najčešće svojim nerazumijevanjem socijalnih odnosa odraslih osoba, Jovan Ljuštanović i Ljiljana Pešikan-Ljuštanović pristupaju fenomenu dječjeg smijeha kao mjestu utemeljenja prvih smjehotvornih zajednica otkrivajući svojom analizom da se već u ranom djetinjstvu upravo smijehom prevladavaju zabrane i mehanizmi psihičke kontrole. Humoristične poruke i slike na zidnjacima kojima se u svom radu posvetila Josipa Tomašić, kao i članak Saše Babič o stereotipima i predrasudama u šaljivim zagonetkama, otkrivaju i važnu dimenziju rodne stereotipizacije koju humor često posreduje bez obzira na medij. O prirodnom, autentičnom smijehu koji ima terapijski učinak govori, među ostalim, prilog Mojce Ramšak, ali upućuje i na sprdnju što prati nekad isključivo respektabilnu liječničku profesiju; a i sami pacijenti, koje današnji ekonomski poredak promatra isključivo kao trošak odnosno izvor zarade, postaju predmetom smijeha koji se javlja prije svega iz očaja i osjećaja bespomoćnosti.

Korčulanskom usmenoknjiževnom humoru posvećena su dva rada: rad Tonka Barčota koji analizira rugalačke, satirične deseteračke pjesme Jure Favra Vela nastojeći utvrditi njihovo mjesto i efekte unutar lokalnoga društveno-političkog okvira, i članak Sani Sardelić o poeziji "posljednjeg žrnovskog pastira" čiji je humor bio gestom pobune pred imperativima društvena morala odnosno uzmaca od represivnih učinaka života u zajednici. Aspektima komičnoga u književnosti posvećeno je nekoliko priloga u zborniku koji na različitim metodološkim i teorijskim postavkama prikazuju humor kao funkcionalni alat društvene kritike i transgresivnosti.

Pregledni ali analitički iscrpan prilog Suzane Marjanić govori o dijelu suvremene umjetničke prakse držeći naglasak na humorističnoj formi umjetničkih gesta s obzirom na politiku straha. Oprimjerujući domaćim umjetničkim praksama smjehovne strategije koje je u trodijelnu tipologiju razvrstala Critchleyeva odnosno Morreallova teorija humora, Marjanić poseban prostor posvećuje umjetnicima Tomislavu Gotovcu, Siniši Labroviću i Željku Badurini, odnosno smijehu *risus purus* – smijehu smjehova, smijehu koji se smije smijehu, smijehu kojim se smijemo sebi samima, svojoj slabosti, manjkavosti, nemoći, u čemu je, kako konstatira Critchley, naša prava (a možda i jedina, op. a.) veličina.

Interdisciplinarna analiza duhovitoga internetskog folkloru koji se pojavio kao reakcija na kampanju a potom i način na koji Kolinda Grabar-Kitarović obnaša

predsjedničku dužnost, što je nudi rad Renate Jambrešić Kirin, precizno upućuje i na snažno mizogini, seksistički ton kojim je (bila) prožeta internetska medijska pratnja predsjedničkih nastupa i izjava, a katkad jednostavno nje same. Autorica pokazuje i kako internetska politička satira postiže svoje humoristične efekte ovisno o recipijentima odnosno o njihovoj pripadnosti ideološkoj, klasnoj ili svjetonazorskoj zajednici, ali da njezine korisne dosege valja tražiti upravo kod komičarki koje se bave aktualnim socijalnim i političkim problemima i pomažu u obnovi emancipacijskih procesa što otvaraju prostore ženske afirmacije, bilo pojedinačne bilo kolektivne.

U registru opisno-analitičkog pristupa političkog diskursa i njegovih izrazitijih punktova rad je Ljiljane Logar i Gabrijele Kišiček koji donosi komparatističko čitanje javnih nastupa američkih i hrvatskih političara u kojima šala ne samo da ima važno mjesto u komunikaciji i osvajanju naklonosti glasača, nego može biti i pokazateljem umješnosti političara da uspostavi za sebe koristan, a u etičkom smislu sporan – jer je manipulatorski – omjer između sprdnje na tuđi, pa i sprdnje na vlastiti račun, i svoga digniteta i statusa.

Članci u metodološki iznimno raznorodnom, a u domaćoj humanističkoj produkciji jedinstvenom monografskom znanstvenom zborniku o humoru pokazuju da on može biti i snažno kohezivan faktor na generacijskoj, klasnoj, rodnoj ili nekoj drugoj ravni, ali i faktor isključivanja, subverzije, nadmetanja. Primjerice, i članak Tomislava Matića, u kojem je riječ o spisima pape Pija II. i njegovim obračunima s političkim protivnicima, i spomenuti članak Tonka Barčota o usmenom stvaralaštvu Jure Favra Vela, pokazuju da su nerijetko najpodatnija meta malicioznih komičnih napada i rugalačkog erosa upravo "slobodne mete" odnosno društveni marginalci ili izopćenici, ukratko: slabiji.

Humoru kao dijeljenju iskustvu često cilj nije samo zabava; on u svom semantičkom talogu nosi u duljem razdoblju sedimentirana značenja koja možda nisu uvijek i svima čitljiva, ali to ne znači da su lišena snažnih učinaka dok obavljaju svoj *podzemni* rad. Članci okupljeni u ovom zborniku pokazuju da nije nužno da se svaki znanstveni pristup bavi i psihološkim i socijalnim konzekvencama humora, odnosno njegovom političnošću, kako bi dao društveno relevantne rezultate, ali isto tako će čitateljima biti lako primijetiti da su upravo oni članci koji su pisani s tom sviješću među najboljima u zborniku.

Đurđica Čilić Škeljo

Sanja Puljar D'Alessio:
*Mi gradimo brod, a brod gradi nas. Etnografija
organizacije Brodogradilišta 3. maj*

Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku (Biblioteka Nova
etnografija), 2018., 258 str.

Knjiga *Mi gradimo brod a brod gradi nas. Etnografija organizacije Brodogradilišta 3. maj* jedna je od onih koju su znatizeljni istraživački krugovi očekivali još od dana kada se strukom pronio glas da je Sanja Puljar D'Alessio, kulturna antropologinja i nastavnica Sveučilišta u Rijeci, krenula u istraživanje brodogradilišta. Isprva je taj glas govorio da je Sanja Puljar D'Alessio uspjela ući "unutar žice" – u svijet brodogradilišta. Drugi je glas govorio da je etnologinja tamo redovito na terenu, gotovo svakodnevno i da već neko vrijeme radi istraživanje "iznutra". Ući u takvu instituciju, kultnu kako po svom statusu ali i značenju za razumijevanje industrijske kulture socijalizma i postsocijalizma, za sve je nas bila svojevrsna najava da će kulturna antropologija kroz to istraživanje dobiti neke nove i uzbudljive retke.

Knjiga biblioteke *Nova etnografija* Instituta za etnologiju i folkloristiku iz Zagreba izašla je 2018. godine, pet godina nakon početka terenskog istraživanja u brodogradilištu "3. maj". Knjiga je, kako se i očekivalo, otvorila potpuno novu dimenziju istraživanja u organizacijama i istraživanja organizacija. Neočekivana je, u tom smislu što kulturnu antropologiju, odnosno etnografiju nije ostvarila isključivo kao "filozofiju s ljudima" kako bi to rekao Tim Ingold pojašnjavajući "zašto je antropologija važna", a opet snažno se oslanjajući na istoga antropološkog majstora u konceptualnom smislu. Ingoldova promišljanja o "tijeku stvari", mreži, poveznicama kojima se prati procesualnost stvari i ideja informirale su pristup proučavanju organizacije "3. maj".

Kako i oko čega nastaje ova knjiga, kako gradi znanje o brodogradilištu "3. maj" i što doprinosi razvoju organizacijske antropologije u hrvatskoj kulturnoj antropologiji?

Knjiga je podijeljena u tri velike cjeline koje, uz dionicu "Uvod: u potrazi za etnografskim momentom", predstavljaju analitičke probleme u dionicama naslovljenim: "Nekoliko koraka unazad: razvoj antropološkog interesa za organizacije", "Stotinu godina brodogradilišta u pričama, tekstovima i slikama brodograditelja (Alati za razumijevanje brodogradilišnog sustava)" i "Istraživačka krivulja: promišljanje organizacije iz perspektive uvođenja nove tehnologije". Ova struktura odražava napor autorice da izloži opsežnu građu prikupljenu u brodogradilištu arhivskim radom, razgovorima, opservacijama ali i temeljitim čitanjem studija organizacije kao i promišljanjem konceptualnih alata neophodnih za objašnjenje složenih društvenih i kulturnih sustava, ljudskih interakcija

i materijalnosti koje njima proizvode. Studija brodogradilišta kao sustava, ljudi koji ga čine, veza i odnosa koje stvaraju, svjetova koje proizvode, obuhvatan je i ambiciozan pothvat koji je Sanja Puljar D'Alessio minuciozno prikazala u svojoj knjizi.

Uvodni dio studije započinje problematizacijom "etnografskog momenta" kao načelnog koncepta kojim se etnologinja pozicionira u tradiciju anglosaksonske antropologije i relacijskog mišljenja koji od nas kao struke traži rad na povezivanju antropoloških alata i terena. Tim je pristupom Sanja Puljar D'Alessio postavila provodni motiv u svojoj knjizi. On je odjelotvoren u razvoju antropoloških koncepta kojima se pokušava zahvatiti, opisati, promisliti i objasniti predmetnost njezina istraživanja općenito, a posebice organizacije koju je Puljar D'Alessio proučavala. S jedne strane, Puljar D'Alessio bavi se takozvanim "antropološkim alatima" kojima kao struka pokušavamo prenijeti naše razumijevanje svijeta, a s druge alatima organizacije kojima brodogradilište organizira svoje djelovanje.

U dijelu studije "Nekoliko koraka unazad..." izložen je pregled istraživanja koja su se bavila organizacijama kao kompleksnim društvenim tvorevinama. Predstavljeni su pravci antropologije rada, industrijske antropologije, primijenjene antropologije i u konačnici organizacijske antropologije koja je u proteklom stoljeću postavila okvire ovog polja interesa u antropologiji. Istraživanja znanstvenog menadžmenta, formalne i neformalne organizacije, studiji neformalne strukture u organizacijama, studije formalne organizacijske strukture, tehnologije i okoline samo su neke od tema koje nam predstavlja u povijesnom pregledu razvoja organizacijske antropologije. Pregled obuhvaća i jugoslavenske i hrvatske studije organizacija i promišljanje samoupravljanja kao egzaltiranog modela organiziranja organizacija. Dotiče se i rijetkih etnoloških radova koji tematiziraju i problematiziraju organizacije poput ranih radova rada Dunje Rihtman Auguštin u području promišljanja radnih vrijednosti i funkcioniranja poduzeća, i zahvaća novije studije poput one Andree Matoševića čiji je rad u labinskim rudnicima fokusiran na problematizaciju profesionalnog identiteta. Preko pregleda manchesterskih studija 50-ih i 60-ih godina 20. stoljeća i njihova usmjerenja na etnografije različitih industrija i užeg fokusa na organizacijsku i ekonomsku strukturu i problematizaciju klasnog pitanja kreće se do faze koju u svojoj knjizi naziva "umnažanjem pristupa". Posljednja je to cjelina pregleda razvoja disciplinarnog interesa za organizacije u kojem se istraživanja usmjeravaju na procese modernizacije, transfer tehnologija, poduzetništvo, radničko organiziranje kojima se jasnije omeđuje područje antropologije rada. Slijedi razvoj etnografije organizacija u strogom smislu riječi koje će u obzor proučavanja kompleksnih organizacija uvlačiti različite entitete, sada više ne samo ekonomske nego sve složene strukture koje odražavaju globalne gospodarske, ekonomske političke trendove, a strukturiraju se kao složeni sustavi u nekom području djelovanja.

Druga velika cjelina, naslovljena "Stotinu godina brodogradilišta...", predstavlja

početak bavljenja brodogradilištem "3. maj" u užem smislu riječi. Usredotočena na brodogradilište "3. maj", prati tragove pripovijedanja, tekstova i slika kojima se rekonstruira povijesno razumijevanje toga kompleksnog industrijskog sustava, interakcija, međudjelovanja dijelova sustava te odnosa sustava i okoline. Njima se raspliće stoljeće djelovanja brodogradilišta, nastanak, rekonstrukcija, počeci tehnološke, proizvodne i organizacijske modernizacije, a brodogradilište kontekstualizira spram lokalnih, nacionalnih, regionalnih i globalnih kretanja. Posebno je uzbudljivo poglavlje koje ispisuje razdoblje 80-ih i 90-ih godina i naznačuje početak pada unutrašnje logike organizacijske strukture i samog sustava.

"Istraživačka krivulja ..." posljednja je "organizacijska cjelina" knjige koja izabire put ulaska u promišljanje kompaktnosti organizacije brodogradilišta "3. maj" kroz parcijalni prikaz. "Istraživačka krivulja" postaje alat kojim se ispisuje relacijska narav funkcioniranja sustava, unutrašnja struktura koja međudjelove sustava, sustav i okolinu stavlja u analitičku vezu kako bi se ispisalo organizacijsko polje koje oblikuje "3. maj". Slijeđenjem "praksi, materijala i ideja" koje su oblikovale ovu povezanost prikazuje se organička struktura "3. maja" kao brodograđevnog sustava. Time se Puljar D'Alessio okreće pokušaju ispisivanja strukture organizacije "3. maja" kroz koordinacijske i informatičke sustave kao alat koji je predstavljao samu bit organizacije. Integralni informacijski sustav odnosno sudbina njegova tehnološkog okvira, alat je pomoću kojeg se raspliće slika "rada" kompleksnog sustava. Kriza softverskog inženjerstva, pucanje integralnih veza u organizaciji proizvodnje i samoj proizvodnji, reorganizacija integralne tehnologije, mijene u modelima organizacije pripreme i proizvodnje, sudbina informatizacije poslovnog sustava, tematski ocrtavaju sudbinu kompleksnog sustava – od njezina utemeljenja kroz njezinu polaganu destrukciju. Problemsko čvorište za razumijevanje brodogradilišta sažima se u odnosu organizacije i informatizacije ispisujući stranice urušavanja. Ova se dionica zatvara idejom "neprepoznavanja znanja", koje se nameće kao vernakularni iskaz razloga strukturnog kolapsa brodogradilišta – objašnjenje neprilagodljivosti, neelastičnosti, neproektivnosti sažima se u opisu strukturne implozije.

I kako će navesti u zaključku, iako cilj knjige nije bio iznaći uzroke uspjeha ili neuspjeha industrijskog poduzeća, nego razumijevanje poduzeća kao sustava koje tvore mreže relacija, Sanja Puljar D'Alessio iscrtila je naličje uspjeha i neuspjeha jedne organizacije, a posredno veličinu jednog sustava znanja koji je brodogradilište oblikovao i veličinu jednog sustava neznanja koje je brodogradilište kao kompleksni sustav razgradilo.

Tekst o riječkom brodogradilištu možemo samo naizgled i možda djelomično smjestiti u kontekst publikacija kojima se etnografski promišlja kultura socijalističkog rada, postsocijalističke tranzicije i novooblikovanih kultura rada, studija industrijske kulture, studija industrijske modernizacije socijalističke Jugoslavije. To je izdanje drugačije, kako ustrojstvom i visokom razinom "antropologizacije" diskursa, prije svega metodološkom

i epistemološkom problematizacijom u polju studija organizacije, a potom i svojim fokusom na organizaciju (sistem) kao nov i do sada neobrađivan etnološki "predmet". Ono nudi posvetu složenim i kompleksnim sustavima, kao i alat za istraživanje takvih sustava. Time predstavlja djelo koje u hrvatskoj etnologiji i kulturnoj antropologiji otvara nove uvide i zacrtava nove pravce istraživanja.

Sanja Potkonjak

Anna Tsing, Heather Swanson, Elaine Gan
i Nils Bubandt,
ur.: *Arts of Living on a Damaged Planet*

Minneapolis – London: University of Minnesota Press, 2017., 373 str.

Posebno mjesto-vrijeme koje nastanjujemo obilježeno je aktivnostima čovjeka kojeg se klasificira kao geološku silu, zbog čega se, između ostalog, najčešće koriste termin antropocena kako bi se opisali brojni efekti koje ima na Zemljin sustav. Antropocen kao koncept, međutim, zamišlja čovječanstvo u svojoj univerzalnosti kao da su svi ljudi u svakom vremenu i na svakom mjestu jednako odgovorni za raspad mreža života kojima svjedočimo svakodnevno. Ovaj se zbornik radova bori protiv takvog zaborava, jer zaborav je ono što omogućuje vidjeti antropocen i čovjeka u ovakvim odnosima ljudske superiornosti i eksepcionalizma. Da bismo osudili čovječanstvo moramo zaboraviti na kolonijalizam, imperijalizam i kapitalizam i brojna druga zapetljanja, moramo zaboraviti odgovorne i osuditi sve. Osim toga, ovakvo zamišljanje jedino moguće "rješenje" vidi u čovjeku samom, kao da ono što su neki ljudi slomili sami ljudi mogu i ponovno spojiti. Protiv simplifikacija i redukcija antropocena nastaje ovaj zbornik.

U ovom se radu velike priče oblikuju od naizgled malenih kontingencija, asimetričnih susreta i momenata neodređenosti i nesigurnosti. Kako smo upleteni u ove asimetrične susrete i što možemo učiniti mi – znanstvenici, istraživači, umjetnici i aktivisti preko granica disciplina koje su i same sudjelovale u brojnim destrukcijama antropocena?

Ova knjiga tvrdi da, kako bismo preživjeli, moramo ponovno naučiti mnogostruke oblike znatiželje i primjećivanja. Uz osamnaest tekstova podijeljenih na konceptualno dva dijela – duhove i čudovišta koja uhode, proganjaju, ali i navode i osvjetljavaju, svaki je dio uokviren uvodnikom i zaključkom kao i kratkim tekstovima prijelaza koji nas uvode u parove eseja, svaki se međusobno referira na druge, a opet ne dijele nužno ni

epistemologije ni ontologije. Ili se to tako samo čini?

Ovo nije disciplinarni zbornik radova, dapače, knjiga daje vrlo jasne argumente zbog čega ne možemo misliti ovo vrijeme-prostor-materiju (Barad 2017:G103) unutar granica disciplina i poziva nas sve – znanstvenike, humaniste, društvene znanstvenike i prirodoslovce, umjetnike i aktiviste – da mislimo zajedno s duhovima i čudovištima antropocena (kapitalocena, plantažocene...) sa živim i neživim agencijama s kojima su-postajemo.

Na tom putu ovi će eseji iz temelja urušiti ideje individualnosti, progresa, razvoja i ostale djece modernosti. Što nam čitanje krajolika može reći o životu u suvremenom trenutku koji uvijek već supostoji s prošlošću kao i s budućnošću? Što možemo saznati o kolektivnom ponašanju razmišljajući s mravima? Kako se losos i grgeč opiru domestikaciji i industrijskoj proizvodnji učeći nas o posljedicama simplificiranja organizama? Na koji način bakterije narušavaju naše ideje individualnosti? Kako su nas razočarale biološke metafore? Što se dogodi s vremenom kada se upregnu i oslobode nuklearne snage i što kvantna fizika nudi za razumijevanje politika materije i materiju politike? Što nam geološki mulj govori o životu i smrti u antropocenu?

Što ako su svi organizmi uključujući i čovjeka zapetljani jedni s drugima? Tko smo onda mi? Velik dio radova predstavlja ili se oslanja na tzv. *novu novu sintezu* (Haraway 2017:M27) ili *postmodernu sintezu* (McFall-Ngai 2017:M51). Moderna sinteza u biologiji označuje kombinaciju Darwinove teorije nasljeđivanja i Mendelove genetike i pratećih efekata ove teorije za naše razumijevanje i sposobnost da primijetimo. Nasuprot moderne sinteze koja je vidjela i radila samo s individuama, suvremena genetička, biološka, mikrobiološka, zoološka i druga istraživanja pokazuju da smo svi mi holobionti – organizmi sa svojim simbiotima (Gilbert 2017:M73). Simbionti simbionta. Svi smo mi koralji.

Na svaki način na koji možemo zamisliti nismo sami. Bakterije nisu samo naši stanari i ne rade samo poslove probave nego nas čine, kao i mi njih na uistinu zanimljive načine – i ne samo nas. Ovaj zbornik nudi uistinu brojne priče o raznim holobiontima i njihovim simbiotima – rakovima i pticama, ribama, ljudima, drveću, ušima, livadama, lignjama i gljivicama i još ponekima. Pritom simbiozu ne treba zamijeniti isključivo za međusobno pomaganje. Raspon simbiotskih odnosa nije tako jednostavan i uključuje brojne mnogovrstne¹ priče koje do sad možda nismo imali priliku čuti niti pisati.

Urednici navode da su oblici primjećivanja na koje nas usmjerava ova knjiga

¹ *Multispecies* prevodim kao mnogovrstne umjesto možda mnogovrsne koja, čini mi se, u hrvatskom jeziku ima veću neodređenost – može se odnositi na različite vrste *mногоstrukosti*, pa onda i na *mногоstrukost vrsta*, ali za koncept *multispecies* važno je ipak naglasiti razlikovanje vrste kao biološke jedinice klasifikacije i taksonomije organizama koju se, osim toga, i kritizira iz perspektive mnogovrstnosti. Zbog toga zadržavam t u vrsti umjesto da ga gubim kako bih možda nalagala pravila nekoga drugog reda.

promiskuitetni. Preživljavanje suvrsta zahtijeva umjetnost zamišljanja jednako kao i znanstvene specifikacije. "Trebamo jezik znanosti i poezije da nas spasi od pukog prikupljanja beskrajnih 'informacija' koje ne uspijevaju informirati našu ignoranciju i našu neodgovornost." (Le Guin 2017: M16).

U tom je smislu zbornik *Arts of Living on a Damaged Planet* jednako holobiont sa svojim simbiotima – poezijom i znanosti, ali i mnogo više od toga. Etnografija je također tu, zajedno s poviješću i svakodnevnim znanjima upetljanima zajedno u eksperiment kojim se traže novi jezici i pisma za međusobno preživljavanje na oštećenom planetu. Autori/autorice, neke od kojih su šire poznate društveno-humanističkoj publici, kao što su Donna Haraway ili pak Ursula K. Le Guin, potječu iz najrazličitijih disciplina i grana – antropologije, ekologije, kulturnih studija, bakteriologija, povijesti – okolišne i prirodne, biologije, okolišne humanistike, filozofije, feminističkih studija, šumarstva, botanike, književnosti, genetike, zoologije itd. – u zajedničkom pokušaju primjećivanja koji ne bi trebao udaljiti čitatelje koji su i sami zamišljeni kao jednako raznolikog podrijetla.

Jelena Kupsjak

Ozren Biti:

*Domaći teren: sociokulturno istraživanje
hrvatskog sporta*

Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2018., 274 str.

Knjiga Ozrena Bitija *Domaći teren: sociokulturno istraživanje hrvatskog sporta* zbir je devet već objavljenih, više ili manje izmijenjenih radova te završnoga, desetog rada koji je napisan upravo za ovu knjigu. Konceptualni fokus knjige primjereno izražava njezin podnaslov, riječ je o sociokulturnim studijama koje, iako su ponekad bliske, ne možemo smjestiti pod sociološke i kulturnoantropološke, a iako uvelike izmiču disciplinarnim određenjima, najuputnijim se čini smjestiti ih većim dijelom među kulturalnostudijska istraživanja, što uostalom i jest područje autorove najviše akademske naobrazbe. Zapravo, sva autorova razmatranja, nekad bliska, između ostaloga, i filozofiji sporta, sportskim ili rodnim studijima, potvrđuju koliko u današnje vrijeme disciplinarne granice postaju upitne pa i problematične, o čemu svjedoči i objavljivanje ovakvog tipa studija unutar biblioteke naziva *Nova etnografija*.

U prvom znanstvenom poglavlju knjige "Sport, politika i ideologizirana znanost",

nakon uvodnog "Na početku", raspravlja se o znanstvenom interesu za spregu sporta i politike te posljedičnoj ideološkoj obojenosti pojedinih znanstvenih pristupa. Poglavlje koje slijedi, "Sociologija nogometa i sportsko polje", pokušava utvrditi istraživačke teme i interese domaće znanosti o sportu, a to prije svega čini provjeravajući uvide hrvatske sociologije sporta spram teorijskih postavki Bourdieua, pri čemu autor prema domaćim autorima nije kritičan samo zbog tematske uskoće. U narednom poglavlju "Ruka na srcu kao izraz narodne duše" fokus je na problemu nacionalne identifikacije u sportu na osnovi držanja ruke na srcu prilikom intoniranja državne himne. Nacija je tema i sljedećeg poglavlja "Sportska nacija i nacionalni sport", u kojem se propituje kategorija nacionalnog sporta kroz kategoriju sportske nacije, pri čemu su dva osnovna istraživana fenomena slovensko i hrvatsko skijanje. U poglavlju "Muška retorika i ženska motorika: očevi i kćeri hrvatskog postsocijalističkog sporta" istraživanje nacionalnih identiteta nadopunjuje se onima zasnovanima na rodu i dobi. Pritom se daje i analiza tzv. obiteljskih industrija u hrvatskom sportu te rodnih stereotipa u društvu iste zemlje. "Nogometas kao simbolički kapital grada" propituje nove obrasce politizacije nogometa u Hrvatskoj i to regionalnih trvenja pomoću načina njihova očitovanja kroz medijske izraze. Prožimanje sporta i popularne kulture tema je poglavlja "Književnost, popularna kultura i metastazirani nogomet", s posebnim fokusom na metastaziranje sportske igre u društvenoj stvarnosti te potom u književnoj, kazališnoj i filmskoj umjetnosti. Sportski objekti kao fizički prostori u kojima se odvija sportska igra tema su poglavlja "Sportski objekti kao objekti prijepora". Prijepori oko njihove ekonomske isplativosti, ali i društvenog i kulturnog značenja, autoru su podloga za raspravu o društvenim i kulturnim vrijednostima, ali i načinima konzumiranja sporta. "Nogometna fanovska scena u televizijskim reklamama za pivo" razmatra fenomen brzorastuće pivske industrije i njezine uporabe sporta kao atraktivnog sadržaja te njezina odnosa s fanovskim identitetima. Zadnje poglavlje, prije zaključnih razmatranja u "Na kraju", naslovljeno je "'Igra nikad ne prestaje': sportsko kladenje u Hrvatskoj". Ono je jedino zasnovano na fizičkom ulasku autora u domaći teren i njegovoj razgovornoj interakciji s kladiteljima te sudioničkom promatranju njihovih praksi. Dana su vrlo vrijedna zapažanja o kladenju danas u Hrvatskoj, u širokom rasponu pristupa, od onoga individualne patologije do onoga marketinške manipulacije. S obzirom na dominantno društveno viđenje kladenja kao negativne pojave, zbog činjenice da putem njega priređivači ostvaruju visoku zaradu, a kladiteljima predstavlja stalno mjesto gubitka novca i osiromašenja, s iznimkom statističke pogreške, zanimljiv je autorov stav da ga se može promatrati i kao oblik rada i poduzetništva.

Knjiga je sportom kao predmetom, tematskom širinom kojom mu se pristupa te raznolikošću i utemeljenošću pristupa na kojima se temelji analiza i tumačenje jedinstvena pojava na hrvatskoj društvenohumanističkoj znanstvenoj sceni. Iako jest dominantno bazirana na autoru kao racionalnom reflektivnom promatraču koji nam

želi dati objektivne i sustavno proizvedene uvide, nalaze se u njoj i vlastita razotkrivanja autora, od emocionalnih do vrijednosnih. Jednak je slučaj i s pristupom istraživanju, analize medijskog i javnog diskursa ili sadržaja akademskih ili drugih studija dominiraju spram iskustava istraživanih i njihovih ne samo informatorskih nego i interpretativnih glasova. No to je i logično zbog autorova konceptualna pristupa ovomu djelu, u kojem se kroz sve radove želi shvatiti širi socijalnokulturni kontekst kao mjesto utemeljenja upravo ovakvih određenja i značenja kakva se očituju u konkretnim pojavama nacionalizma, roda, ideologije i drugoga kroz sport. Autorov je pristup, dakle, više sistemski nego individualistički, po čemu se razlikuje od većine antropologa, barem onih koji smatraju mala mjesta pogodnima za izazivanje velikih teorija, pa tako i po količini građe dostatne za ikakvo induktivno zaključivanje ili pak količini argumentacije o moći društvenih ili kulturnih silnica da u potpunosti odrede dispozicije i prakse pojedinaca. No to ne znači da antropolozi ne mogu profitirati od čitanja ove knjige, dapače, u njoj će naći tematske i teorijske pristupe sportu jedva prisutne u antropologiji i tako se izlaskom iz disciplinarnih okvira, ako već nisu, pridružiti autoru u pomacima u domaćoj znanstvenoj proizvodnji, predugo tematski i disciplinarno preuskoj.

Goran-Pavel Šantek

Senka Božić-Vrbančić: *Tarara. Maori i Hrvati na Novom Zelandu*

Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2018., 296 str.

Knjiga *Tarara. Maori i Hrvati na Novom Zelandu* prijevod je knjige nastale na osnovi autoričine prerađene doktorske disertacije objavljene 2008. pod naslovom *Tarara, Croats and Maori in New Zealand. Memory, Belonging, Identity*. Autorica Božić-Vrbančić bila se poduhvatila izazovne i dotad podistražene teme kontakta i odnosa Hrvata i Maora, njihova zajedničkog rada, suživota, te, kako naslov u engleskom originalu knjige sugerira – njihovih zajedničkih sjećanja, pripadanja i identiteta. Antropološko istraživanje koje je autorica provela u svrhu pisanja disertacije na Sveučilištu u Aucklandu odvijalo se u razdoblju od 1999. do 2004. godine.

Knjiga se sastoji od dva dijela, prvoga nazvanog "Politike identiteta Novog Zelanda" s dva poglavlja te drugoga "Prostori, sjećanja, identiteti" s pet poglavlja. Uz zahvale, prolog, bilješke i popis literature s preko 200 bibliografskih jedinica, knjiga je prošarana brojnim

korisnim i zanimljivim vizualnim materijalima, uglavnom fotografijama lokaliteta u Dalmaciji i na Novom Zelandu, artefakata, sugovornika, povijesnih fotografija i dokumenata, koji vrlo plastično nadopunjuju i ilustriraju tekst. Autoričina metodologija počiva na aspektima nekoliko interdisciplinarnih, no bazično sociolingvističkih, antropoloških i etnografskih istraživačkih metoda uključujući tematske, narativne i diskurzivne analize raznih pisanih dokumenata poput obiteljskih pisama, službenih dokumenata, osobnih dnevnika, potvrda o sklapanju braka, župnih zapisa, novinskih članaka, historiografskih podataka, fotografija, razglednica, vizualnih materijala prezentiranih u muzejima i u medijskim prikazima, te posebice narativnih životnih priča njezinih kazivača. U svom pristupu autorica koristi kritičke i postkolonijalne teorije za analizu različitih rasnih, etnonacionalnih, rodni, klasni i drugih identiteta koje obrađuje u knjizi, posve svjesno reflektirajući znanu tvrdnju Jamesa Clifforda o "parcijalnosti i fikcionalnosti" svakog znanja, pa i onog koje nastaje kroz antropološko terensko istraživanje.

Upravo se u listopadu ove godine obilježilo 250 godina od prvog susreta Europljana i Maora, događaj nazvan "Tuia", što na maorskom jeziku označava "zajedničko tkanje". Međutim, u vremenu kada su prvi Hrvati došli na Novi Zeland imperijalne su vlasti nakon već provedene eksproprijacije i oduzimanja zemlje starosjediocima pokušale raditi na kulturnoj homogenizaciji nove nacije. Autorica naglašava kako je 1880. ideologija progresa zamijenjena novom ideologijom rekolonizacije, tj. daljnjom razradom projekta unutarnje kolonizacije, a što je uključivalo i eksploataciju polja kauri smole. Trebalo je proći još tridesetak godina da se donesu tri restriktivna antiimigracijska zakona, no do tada se glavnina Hrvata, ondašnjih kopača smole, već bila uselila na Novi Zeland, iako su brojni dolazili i kasnije.

Tarara je onomatopejski zvuk koji su Maori percipirali kao govor Dalmatinaca, koji su sredinom 19. stoljeća svoje zavičajno podneblje, u sastavu austrijskog dijela Austro-Ugarske Monarhije, zamijenili dalekim krajevima Novog Zelanda. Dalmatinsko priobalje, zaleđe i otoci tada su bili rastakani bolestima u agraru, ponajviše peronosporom vinove loze, čime je desetkovana nužna živežna i trgovinska agrarna kultura, što se naravno negativno odrazilo na životne prilike mnogobrojnih težačkih obitelji, te potaklo odluke o odlasku u predmnijevano prosperitetnije dijelove "Novog svijeta". U razdoblju od više od stotinu godina, od 1850-ih sve do sredine 20. stoljeća, Hrvati i Maori zajedno su radili na uglavnom močvarnim poljima i jamama smole na području krajnjeg sjevera novozelandskog otočja. Na prijelazu stoljeća dogodilo se najopsežnije iseljavanje; autorica navodi kako je do 1924. više od 6000 Dalmatinaca radilo kao kopači smole, a njihova je privremena migracija sve više poprimala odlike trajnosti. Tarara je postao ne samo etnonim kojima su Maori označavali Hrvate kao dio "Pakeha" populacije (maorski naziv za bjelačko, alohtono stanovništvo Novog Zelanda), nego i toponim za oznaku zavičaja odakle Tarare potječu – mediteransku zemlju negdje između Italije i Grčke.

Maori i Hrvati kao kopači smole bitno su brže našli zajednički jezik suradnje u radu i izvan njega, nego s britanskim gospodarima, većinskim vlasnicima polja kauri smole.

Prvi dio knjige kroz pristup kritičkih postkolonijalnih studija obrađuje vječitu temu kompleksnih međuodnosa moći koja je u formi kolonijalnog kontakta istodobno mijenjala i kolonizatore britanskog podrijetla i kolonizirane, autohtone Maore, uz utjecaje i međuigru s ostalim imigrantima-kopačima, poput Hrvata. Autorica polazi od foucaultovske analize društvene moći gdje se kroz diskurzivne prakse upravljača, kolonijalnih gospodara, proizvode, nameću i perpetuiraju mehanizmi upravljanja, discipliniranja i regulacije subjekata označenih kao domorodačko stanovništvo. Putem tih diskursa normaliziraju se stremjenja i ciljevi kolonijalnog projekta Britanaca na Novom Zelandu, kao što se pomoću institucija školstva, muzeja, arhiva, uprave, pa i zatvorskog sustava, nastojalo raditi na projektu konstrukcije, a zapravo impostacije, novozelandskog bikulturnog identiteta. Upravo je to u fokusu autorice: p(r)okazati kako su za uspostavu šire kontrole starosjedilačke, zapravo i sve ostale nebritanske populacije, važnu ulogu imale prakse kontrole i disciplinirajuće tehnike upravljanja, kao odlike tzv. biopolitike. Tu je prisutna i izgradnja "imperijalnog arhiva znanja", nužno u funkciji šireg projekta formiranja poželjnih identiteta, a zapravo utišanih i submisivnih dijelova društva, koji su svoje traume kolonijalnog podčinjavanja potisnuli ili preobrazili u prihvatljivo.

Autorica u prvom dijelu analizira i dekonstruira u dosadašnjoj literaturi ponekad prisutne ahistorične stavove kojima se nekritički pristupa esencijaliziranju kulture Maora i Tarara, i gdje se njihovi kontakti veličaju kao nepomućeni, idilični, gotovo kao dio distopijske multikulturene Arkadije u koju su zapale obje zajednice, kontra kolonijalnog iskorištavanja. Pritom, useljavanje na Novi Zeland i rad na poljima smole mijenjao je ne samo lokalnu ekonomiju na krajnjem sjeveru nego i društvenu imaginaciju Dalmatinaca mahom iz sela Makarskog primorja, koje su smatrali ruskim Slavenima, Česima iz Dalmacije, katkad Austrijancima, kasnije Jugoslavenima. Vrlo su često novinski izvještaji o njima koristili dehumanizirajuće konceptualne metafore, etnocentričnost i predrasude, a nerijetko širili histeriju i moralnu paniku da će novi radnici uzimati Britancima zemlju, posao i žene. Čini se da ništa novo pod kapom nebeskom te da neke od fantazmi prijetnji i ugroze jednako vrijede i danas za mnoge grupacije izmještenih u potrazi za sigurnošću i boljim životom.

U drugom dijelu knjige autorica se bavi pitanjima sjećanja i identiteta. Treće poglavlje dekonstruira mitove i fantazije o uspjehu Dalmatinaca na Novom Zelandu, kroz analizu svjedočanstava i sjećanja kopača Maora i Dalmatinaca o dislociranosti i uvjetima rada i života, promišljajući o poljima smole kao bezdomnosti – "domu bez doma". Takav vid angažmana kao rezultantu je imao i neke od začudnih, među Dalmatincima prisutnih, danas bismo rekli transnacionalnih fenomena, poput vjenčanja u odsutnosti ili pak "poštanske mlade", što ostavljamo čitateljima za otkriti.

Poglavlje "Maori i Tarare na poljima smole" obrađuje kontakte i djelovanje režima

moći koji je Maore i Hrvate postavio u odnos te donosi ekstenzivan analitički opis inicijalnih susreta dviju skupina, straha od drugosti i nesporazuma, ali i upoznavanja, prevladavanja zadržke i straha. Taj je susret i kasnija svagdanja pozicija postupno preoblikovala stavove jednih spram drugih te iznjedrila novim hibridnim kulturnim i društvenim elementom. Jedinstvena vrst prožimanja, akulturacije i hibridizacije značila je i amalgamaciju Hrvata i Maora kroz ostvarenje ženidbenih zajednica. Susreti su značili istodobno transgresiju etničkih razlika, ali su često pak potvrđivali klasne i rodne statuse te nemogućnost uzlazne socioekonomske mobilnosti za mnoge. Unutar kolonijalne strukture iskorištavanja i dobrovoljnog podčinjavanja vrhuški kolonijalnih gospodara, mahom prvih europskih upravitelja britanskog podrijetla, Maori i Tarare doživljavani su kao međusobno različite etničke skupine, pa ipak socijalno i ekonomski slične, jer su dijelili sličnu sudbinu teške pečalbe. Orijentiranost jednih na druge u inače nepristupačnim i izoliranim radnim logorima kroz zajednički rad pomagala je prevladavanju inicijalnih stereotipa i straha. Poneki su Hrvati postali uvaženim članovima maorske zajednice, saobraćali su na tri jezika, s većim ili manjim stupnjem poznavanja svakog od njih, engleskim, hrvatskim i maorskim. Drugi su pak nakon iskustava rada na poljima smole preorijentirali svoje djelatnosti na trgovinu, vinarstvo, voćarstvo, stočarstvo, uslužne djelatnosti i drugo, te se uspješno inkorporirali u življenje "novozelandskog sna".

Nadalje, Božić-Vrbančić diskutira i analizira uobičajene politike reprezentacije tvorbe manjinskih etnonacionalnih identiteta na primjeru Tarara, kao što problematizira i redefiniranje njihovih zavičajnih identiteta, uz stvaranje novoga sociokulturnog obrasca, posebice za djecu potomke Tarara i Maora. Svjedočanstva kopača smole i njihovih potomaka autorica donosi u gustim opisima arhivske građe i usmene predaje, dočim u petom poglavlju detaljno donosi i analizira iskaze dviju životnih priča maorsko-hrvatskih žena koje se različito etnički i kulturno samoidentificiraju. Pritom precizno raščlanjuje mnoge njihove diskurse o rasi, etnicitetu, klasi i rodu unutar polja proizvodnje identiteta.

Autorica je u sklopu svoga terenskog rada posjetila tri različita muzeja koji čuvaju sjećanje na polja i kopače kauri smole te analizirala načine na koje oni tvore kolektivna sjećanja i dijelom su narativa o identitetu Tarara i Maora. Božić-Vrbančić sagledava institucionaliziranje tih sjećanja kroz dominantne diskurse kolonijalnih upravitelja, njihovih podložnika i suradnika (od kojih su neki bili Tarare i njihovi potomci), kao i onih mjesta koja naziva "dominiranim mjestima sjećanja" poput muzeja Yelash, a zapravo kolibice "na kraju svijeta" koja čuva memorabilije iz obiteljske prošlosti. Po dolasku tamo autorica piše: "Bila sam prestravljena osjećajem praznine i shvatila zašto jedna od najpoznatijih pjesama o iskapanju smole počinje stihom 'kraj svijeta nije daleko odavde'" (str. 213). Ovime ne čude ni opisi rastakanja sudbina onih koji su posljednji ostajali na poljima smole dok se industrija gasila i polja zatvarala, sami, bez perspektive, snage i sredstava za traženje novih prilika, a kamoli pomišljanja za povratkom.

Završno poglavlje "Proslava zaborava: bikulturalizam na Novom Zelandu" analizira reprezentaciju različitosti, ali i veličanja sličnosti Maora, Tarara i njihovih potomaka u popularnoj kulturi, unutar filmske umjetnosti, te na proslavi "Dani Tarara". Autorica zamjećuje kako ove festivalske, praznične proslave skrivaju latentne dimenzije antagonizama i trauma iz kolonijalne prošlosti, danas upakirane u multikulturnu turističku ponudu prilagođenu zapadnom konzumentu. Aktualizacija problematike oko Tarara time se zrcali kroz sjećanja o društvenim, gospodarskim i kulturnim vezama koje su ostale sačuvane dijelom i prenošene predajom unutar obitelji i lokalnih zajednica, a ne samo kroz institucijska mjesta sjećanja.

Knjigu dakle odlikuje minuciozan antropološki terenski rad, historiografska znatiželja, te britka analitička i kritička pozicija. To je istodobno analiza povijesti raseljavanja i izmještenosti putem unutarnjih migracija za maorske obitelji, ali i povijest transkontinentalnih migracija, sličnosti i divergentnosti položaja Maora kojima je oduzeta zemlja i koji su gurnuti na marginu, kao i Hrvata koji su bili primorani seliti u potrazi za budućnošću. Kao takva ona je značajna monografska studija o srazu starosjedilačkog i imigrantskog identiteta i kreaciji sjećanja, o pozicijama pregovaranja, otpora, prihvaćanja i transformiranja zadanih identiteta marginalaca i iskorištavanih, te novom kulturnom i društvenom elementu koji se iz toga zajedničkog procesa izrodio. No i više od toga ona je kritička rasprava o ideologemima i mitologemima tih produkata, značenjima koja su imali u prošlosti, i identitetskim značenjima kojima se njihovi nasljednici, potomci Maora i Tarara, utječu danas.

Ono što može motivirati nekoga budućeg istraživača koji bi želio pristupiti istraživanju slične građe jest minucioznost i kreativnost u pristupu antropologa duboko uronjenog u polje istraživanja radi razumijevanja strukturnih i kolektivnih preduvjeta pregovaranja i redefiniranja slike o nacionalnim, socijalnim i svim drugim identitetima iseljenika koji su novo odredište osobnih i obiteljskih sudbina pronašli u gotovo pa antipodnim geografskim prostorima do kojih je putovanje sredinom 19. stoljeća značio zapravo trajni odlazak u nepoznato. Izostanak opsežnije diskusije autorice oko toga koja bi bila domaća recepcija i baština kulturnih doticaja Tarara i Maora za Hrvatsku ne predstavlja nedostatak nego dapače izazov za neka buduća istraživanja ove teme. Republika Hrvatska koja se aktivno bavi uglavnom folklorizacijom iskustava hrvatske dijaspore i ostaje prilično vjerna simboličkoj razini reprezentacije emigrantskog iskustva, čini se nema sluha za išta što bi izlazilo iz okvira poželjne slike dijaspore, uspješne posvuda po svijetu i stalno u niskom startu da ispuni državni mit o povratku u sanjanu (pra)domovinu. Ova pak knjiga pokazuje kako bismo o sudbini subetnosa bilo kojih naših sunarodnjaka mogli promišljati, istraživati i pisati.

Drago Župarić-Ilić

Marijeta Rajković Iveta i Matija Dronjić: *Hrvati u Boki kotorskoj: migracije, svadbeni običaji, identiteti*

Zagreb: Srednja Europa – Tivat: Kulturno zavičajno udruženje
"Napredak" Gornja Lastva, 2018., 184 str.

Knjiga *Hrvati u Boki kotorskoj: migracije, svadbeni običaji, identiteti* sastoji se od sedam poglavlja. U prvom poglavlju, "Kulturna baština hrvatskog stanovništva u Boki kotorskoj – etnološka istraživanja", bez potpisanog autora, govori se o važnosti istraživanja nematerijalne kulturne baštine Hrvata Boke kotorske, djelovanju navedena udruženja te iniciranju i provođenju projekta etnoloških istraživanja Hrvata Boke kotorske, čiji je rezultat i ova knjiga. Milana Černelić autorica je drugog poglavlja, "Etnološka istraživanja Hrvata u Boki kotorskoj", u kojem govori o osmišljavanju ovih istraživanja, njihovu provođenju i ponajviše o njihovim rezultatima u vidu napisanih znanstvenih tekstova i izlaganja na znanstvenim konferencijama. Treće poglavlje, "Kulturno zavičajno udruženje 'Napredak'", napisala je Marija Božinović Mihaliček i u njemu predstavlja rad navedena udruženja na čuvanju baštine i kulturne tradicije Gornje Lastve i Boke kotorske s posebnim osvrtom na istraživanje čiji je rezultat ova knjiga. Marijeta Rajković Iveta autorica je četvrtog poglavlja, "Boka kotorska: granice, migracije i identiteti", u kojem zaključuje o podijeli migracija Bokelja u nekoliko faza, povezanih sa specifičnim ekonomskim, socijalnim i političkim poticajima na okolinu u kojoj pojedinac živi i njega samoga. Istraživanje je pokazalo da su identifikacijski procesi Bokelja ovisni o trenutačno relevantnima "Drugima", da su promjenjivi, višestruki, hibridni i u stalnom procesu društvene interakcije na ovom prostoru s brojnim promjenama granica i makropolitikog konteksta. Osim migracija, političke promjene razlozi su etničke mimikrije, značajnih promjena u vjerskoj i jezičnoj strukturi stanovništva te vidljivo iskazivanje "poželjnih" pripadnosti u pojedinim državama. Matija Dronjić napisao je peto poglavlje "Predsvadbeni i svadbeni običaji hrvatskog stanovništva na tivatskom području". U skladu s nazivom autor daje vrlo opsežnu studiju svih predsvadbenih i svadbenih kulturnih praksi, običaja Hrvata Boke kotorske, komparira ih i analizira te daje njihovo povijesno i suvremeno značenje. Tema kojoj se autor također posvećuje jest značenje ovih običajnih praksi za samu zajednicu, njezinu integraciju i identitet, kako lokalni vezan uz vlastito mjesto, tako i šire za Boku i Hrvate Boke. Pokazano je i na koje načine suvremena primjena tradicijskih elemenata, ne samo uz predsvadbene i svadbene običaje, a šire i nematerijalna kulturna baština, služi i može služiti u procesima identifikacije pojedinaca i zajednice Hrvata u Boki. Šesto i sedmo poglavlje nazvana su "Popis kazivača" i "O autorima" i u njima se daje popis svih kazivača čija su kazivanja

uporabljena u znanstvenim studijama ove knjige te osnovne informacije o autorima dvaju prethodnih poglavlja Marijeti Rajković Iveti i Matiji Dronjiću, koji su, kao autori jedinih znanstvenih studija u ovoj knjizi, jedini navedeni na njezinoj naslovnici kao autori. Kako je ova knjiga jedinstven doprinos etnološkoj, povijesnoj i demografskoj spoznaji o Hrvatima u Boki kotorskoj, posebno s obzirom na interpretaciju razvoja i kreiranja kulturnih, subetničkih, etničkih i nacionalnih identiteta, ali je i vezana uz nastojanja da se istraživanjem tradicijske i suvremene baštine crnogorskih Hrvata i njezine prezentacije obilježi, ojača i očuva njihov identitet u sučeljavanju spram drugih etničkih skupina u okruženju, preporučuje se za čitanje ne samo etnolozima i zainteresiranima za Hrvate Boke, nego za sve zainteresirane za neku od prethodno navedenih tema.

Goran-Pavel Šantek

Valentina Gulin Zrnić, Nevena Škrbić
Alempijević i Josip Zanki:
Grad i umjetnost

Zagreb: Hrvatsko društvo likovnih umjetnika, Institut za etnologiju i folkloristiku, Hrvatsko etnološko društvo, 2019., 59 str.

Jasna Čapo i Petra Kelemen:
Grad i međunarodni migranti

Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Hrvatsko etnološko društvo, 2019., 61 str.

Laura Šakaja:
Slijepi u prostoru grada

Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Prirodoslovno-matematički fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2019., 79 str.

U ožujku 2019. godine objavljene su tri publikacije kojima su popraćeni rezultati (interdisciplinarnih) suradnji ostvarenih unutar projekta "Stvaranje grada: prostor, kultura i identitet" čiji je nositelj Institut za etnologiju i folkloristiku, a voditeljica dr. sc. Jasna Čapo Žmegač. Također, jedno od ovdje prikazanih izdanja, *Grad i umjetnost*, nastalo

je kao rezultat oživljavanja platforme "Mjesta izvedbe i stvaranje grada" 2016. godine, kao suradnja navedenog projekta s partnerskim umjetničkim projektom "Creart" Mreže gradova za umjetničko stvaranje, za čiju je hrvatsku dionicu bio zadužen dr. sc. Josip Zanki.

Sva tri izdanja prikazuju analitičke osvrtne, ponajviše iz vizure etnologije i kulturne antropologije, ali i socijalne geografije (dr. sc. Laura Šakaja) na teme vezane uz boravak proučavanih skupina unutar urbanog prostora te proces izvođenja umjetničkih intervencija u njemu.

Grad i umjetnost, autorica dr. sc. Valentine Gulin Zrnić, dr. sc. Nevene Škrbić Alempijević te autora dr. sc. Josipa Zankija, u dvije cjeline prati rad i suradnju umjetničko-istraživačkih parova sastavljenih od pet studenata s Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, i pet umjetnika, članova Hrvatskog društva likovnih umjetnika. Umjetničko-istraživački tandemi svojim su radom sudjelovali pri spomenutoj platformi "Mjesta izvedbe i stvaranje grada" 2016. godine. Studenti-istraživači pritom su pratili proces pripreme i postavljanja ili izvođenja pojedinoga umjetničkog djela u gradu Zagrebu te reakcije prolaznika na sam proces i djelo u konačnici.

U prvoj cjelini Gulin Zrnić i Škrbić Alempijević kratko se osvrću i na radionice koje su provedene među srednjoškolskom i studentskom populacijom (2010., 2015. i 2016. godine) na temu istraživanja grada te na grafički zanimljiv način prikazuju definicije gradske sredine polaznika. Autorice potom pozicioniraju i tumače pojam grada u etnološkim i kulturnoantropološkim istraživanjima, navodeći dvije perspektive (proizvodnja grada i konstrukcija grada) s kojih etnolozi i kulturni antropolozi mogu sagledavati fenomen gradskog prostora. Pritom se osvrću i na pojam javne umjetnosti u gradskom prostoru, dajući opsežniji uvid u rad platforme "Mjesto izvedbe i stvaranje grada". Pojedinačni primjeri spomenutih suradnji umjetnika i studenata-istraživača analizirani su i predstavljeni u pet potpoglavlja nastalih na podlozi članaka samih studenata, a koji su objavljeni u zborniku *Mjesto, izvedbe i stvaranje grada* urednika V. Gulin Zrnić, N. Škrbić Alempijević i J. Zankija (Zagreb, Hrvatsko društvo likovnih umjetnika i Institut za etnologiju i folkloristiku, 2016.). Potpoglavlja prikazuju dinamiku umjetničkog stvaranja u javnom prostoru grada te interakcije s prolaznicima koje su uslijedile. Budući da su se umjetničke intervencije najvećim dijelom sastojale od izvedbi koje su se pojavile trenutačno, prilikom same izvedbe ili privremeno, tekstovi su popraćeni i fotografskim materijalom.

Drugi dio teksta "Osvajanje javnog prostora izvedbom" napisao je dr. sc. Josip Zanki, a prikazuje odnos s performerom Tomislavom Gotovcem i tumačenje njegova najpoznatijeg performansa *Zagreb, volim te!* te akcija koje su tijekom javnog izvođenja performansa uslijedile od strane službenika vlasti. Analizom Gotovčeva primjera iz vremena jugoslavenskog sistema i rada Vlaste Delimar iz 2016. godine, Zanki komparira

situaciju i odnos prema javnoj izvedbi u vrijeme jugoslavenskog i današnjega političkog sistema, zadirući u problematiku prikaza nagog tijela u gradskom prostoru. Potom daje kratak osvrt na suradnju s ostalim sudionicima projekta, tumači proces odabira umjetnika za projekt i kratke prikaze samih umjetničkih intervencija.

Dotičući se tijela kao izvedbenog medija te prisutnosti ostalih osjetila kroz koje je moguće doživjeti grad, a što je vidljivo u raznolikim pristupima umjetničkim izvedbama samih umjetnika koje nisu podrazumijevale samo vizualne podražaje, izdanje se nadovezuje na sljedeću knjižicu – *Slijepi u prostoru grada*.

Slijepi u prostoru grada dr. sc. Laure Šakaje kroz sedam poglavlja detaljno problematizira život slijepih i slabovidnih u gradskom prostoru, s naglaskom na njihovo kretanje i orijentiranje. U prva tri poglavlja prikazani su postoci vezani uz slijepe u Zagrebu, analizirana su kretanja slijepih u gradu s naglaskom na osobe koje upotrebljavaju bijeli štap te načini na koje se odsutnost vida manifestira na brzini ili sporosti u provođenju svakodnevnih radnji i obaveza. Četvrto poglavlje donosi doživljaje i prepreke u kretanju otvorenim prostorima u gradu Zagrebu, poput prometne buke, prostora s velikom koncentracijom ljudi i predmeta koji mogu stvoriti kaotično okruženje u kojem se vrlo teško orijentirati, a sigurnost i pristupačnost lokacije postavljaju se kao bitna stvar u kretanju gradom. Predrasudama o slijepima posvećeno je peto poglavlje, a autorica ih se dotaknula kroz analizu pojma sljepoće i njezinu simboliku u europskim društvima od 17. stoljeća nadalje. Poglavlje završava primjerima koje su proživjeli kazivači, a potvrda su homogenizacije slijepih ljudi u jednu skupinu s istim karakteristikama i životnim stilom, ujedno i poistovjećivanje osobe s njezinim invaliditetom. Kao suprotnost prikazanim predrasudama, slijedi niz od pet potpoglavlja u kojima autorica na narativima petero kazivača analizira raznolikost životnih stilova slijepih, donoseći podatke o njihovu zaposlenju, provođenju slobodnog vremena, volji i mogućnosti kretanja i znanja o kretanju gradom s bijelim štapom, ako ga sami kazivači koriste.

Grad i međunarodni migranti autorica dr. sc. Jasne Čapo i dr. sc. Petre Kelemen kroz tri veće cjeline i niz potpoglavlja prikazuju etnološko i kulturnoantropološko propitivanje značenja grada Zagreba za migrante, njihove poslovne (ne)prilike, sudjelovanje u aktivnostima u gradskom životu. U prvoj cjelini autorice prikazuju temu i polazište s kojeg su krenule u promatranje odnosa migranata i grada Zagreba. Pritom ističu tri analitička sklopa koji su činili okosnicu promatranja migrantskog iskustva grada Zagreba: materijalnost i estetika, karakter i atmosfera grada, potencijal i transformacija. Druga cjelina donosi tumačenje promjenjivosti grada upravo kroz tri navedena analitička sklopa. Posljednje potpoglavlje sastoji se, kao i u prethodna dva izdanja, od pet pojedinačnih migrantskih iskustva. Treća cjelina donosi zaključak u kojem su sumiranjem analiziranih iskustava autorice istaknule zainteresiranost međunarodnih migranata za rad i ostvarivanje života u gradu Zagrebu, ali ih ujedno prepoznaju i kao nevidljivu kategoriju na karti gospodarskog

razvoja na razini grada Zagreba, što je moguće zamijetiti po nepovoljnim uvjetima za otvaranje privatnih radnji i nepostojanju državne i migracijske politike.

Sve tri publikacije popraćene su fotografijama grada Zagreba, umjetničkih izvedbi i, ovisno o izdanju, fotografijama kazivača unutar gradskog prostora. *Grad i umjetnost* tako sadrži fotografski jasno dokumentirane prikaze postavljanja umjetničkih intervencija i njihovo funkcioniranje u gradskom prostoru što uvelike približava analizirani sadržaj čitatelju, olakšavajući povezivanje s iskustvima prolaznika i samih autora radova. *Grad i međunarodni migranti* koristi fotografije za etnološku i kulturnoantropološku analizu iskustvenih doživljaja grada kod pojedinih kazivača. *Slijepi u prostoru grada* sadrži prikaze kazivača u svakodnevnim situacijama prilikom kretanja gradom, na mjestima koja i čitatelj koji poznaje Zagreb može prepoznati, na radnim mjestima te s bijelim štapom i/ili sa psom vodičem. Fotografski sadržaj u ovim publikacijama djeluje gotovo kao forma tropa na početku etnoloških i kulturnoantropoloških tekstova, no radi to kroz cijelo izdanje – uvlači čitatelja u analizu izraženije no što to rade tekstovi bez fotografija. Time su publikacije i dobar primjer korištenja fotografskog materijala uz tekstualne analize jer podižu kvalitetu čitanja i lakše shvaćanje analiziranih iskustava, primjerice, umjetničkih izvedbi koje su bile kratkotrajne ili privremene.

Doprinos publikacija vidljiv je na nekoliko razina. One su pozitivan primjer interdisciplinarnih suradnji koje su rezultirale prikazima doživljajnih iskustava Zagreba iz vizure marginaliziranih i često nevidljivih sugrađana (slijepi, migranti) te umjetničkih intervencija koje u prostor grada uvode novu dinamiku neovisno o svojoj kratkotrajnosti pojave u prostoru. Također, prikazuju i suradnju znanstvenih institucija sa studentima te njihov rad na velikim projektima u kojima, uz nezaobilazno vodstvo znanstvenika-mentora, dobivaju priliku učiti o interdisciplinarnoj suradnji i provođenju etnološke i kulturnoantropološke znanstvene djelatnosti. Također su i prikaz fleksibilnosti etnološke i kulturnoantropološke metodologije te njezine iskoristivosti u temama vezanim za svakodnevnicu i njezinu dinamičnost.

Por una Cabeza, zasvirao je Argentinac Juan Augustin, jedan od kazivača u knjižici *Grad i međunarodni migranti*, u tramvaju broj 5, na potezu od Prečkog do Dubrave jednoga jesenskog poslijepodneva, baš u procesu pisanja ovog prikaza. Nikad ga do sada nisam čula unatoč mojim svakodnevnim boravcima u javnom prijevozu, koji je ujedno i njegov *ured* posljednjih nekoliko godina. Učinilo mi se da se neka iskustva prvo moraju biti pročitana da bi im se potom, u jednom trenutku, moglo svjedočiti. Stoga preporučujem ova izdanja na čitanje, ne samo studentima i znanstvenim krugovima, nego i sveukupnom čitateljstvu koje ima vremena samo za sažete i jasne prikaze postignuća s polja humanistike. Čitajući obrađena izdanja, svakom se čitatelju otvaraju dvije velike teme za razmišljanje. Prva je vidljivost nove dinamike koju u gradsku svakodnevnicu može unijeti jedan umjetnički rad ili performans,

a druga je svijest o važnosti razvoja kulturalne senzibilnosti prema raznolikosti životnih stilova i potreba svojih sugrađana koji nas svakodnevno okružuju, kako ne bi potpuno iščeznuli u nevidljivosti koju im nedostatak te iste senzibilnosti, kroz predrasude i često nepovoljne radne uvjete, gotovo svakodnevno nameće.

Ana Antolković

Helena Tolić:
*Splitska Radunica kao turistička destinacija:
studija društvenih interakcija*

Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo (hed-biblioteka), 2019., 128 str.

Knjiga *Splitska Radunica kao turistička destinacija: studija društvenih interakcija* bavi se iznimno relevantnom temom koja se sve češće problematizira u suvremenim etnološkim i kulturnoantropološkim istraživanjima u Hrvatskoj: stvaranjem grada, u ovom slučaju konstrukcijom turističke destinacije, kroz predodžbe, naracije i prakse ljudi koji se na raznovrsne načine uključuju u te procese. Tematski i problemski, knjiga Helene Tolić uklapa se u korpus studija vezanih uz istraživačka područja antropologije turizma, antropologije mjesta i prostora, urbane antropologije, ali i etnologije svakodnevice. Ona se temelji na aktualnim tendencijama u humanističkim znanostima koje polaze od sagledavanja ekonomskih, političkih, društvenih i kulturnih procesa današnjice “odozdo”, iz pozicije dionika koji u njima sudjeluju. Njihovi se glasovi ne hijerarhiziraju, ne procjenjuje se tko ima presudan utjecaj na definiranje tvorbe i promidžbe te lokacije. Zahvaćanjem višeglasja Tolić ispisuje svoju “Multiradunicu”, koja se realizira kao presjecište heterogenih stajališta, zamišljaja, doživljaja i interesa različitih društvenih aktera. Ključno obilježje ove knjige jest upravo uloga koja se pri analizi pridaje stanovnicima turističke destinacije, koji su društvenim oblikovanjem, samoorganizacijom, suradnjom i međusobnom raspodjelom zadaća i funkcija stvorili novi društveni proizvod. Također se propituje konstrukt identiteta lokalnih stanovnika na osnovi njihova odnosa prema turistima, promjena u infrastrukturi ulice, kreiranja sjećanja i vizija Radunice. U praćenju tih procesa autorica zauzima insajdersku poziciju: njezino odrastanje u toj glavnoj ulici četvrti Lučac smještenoj u staroj splitskoj jezgri, koja kao prepoznatljiv topos živi i u popularnoj kulturi, odvijalo se usporedno s transformacijom toga područja u turističko odredište. Konceptualizacija doma i apartmanizacija prostora na intrigantne se načine prepliću, pregovaraju i

sučeljavaju u tekstu Helene Tolić. I sam dom pritom postaje istraživački punkt.

U radu se predstavljaju okolnosti koje su omogućile razvoj turističke djelatnosti i njihov utjecaj na svakodnevicu, društvene odnose i interakcije na Radunici. Iako se Radunica kontekstualizira u dugom trajanju unutar splitskoga urbanog rastera, fokus je na razdoblju od početka ovog tisućljeća. Time knjiga osvjetljuje jednu od temeljnih gospodarskih grana u suvremenoj Hrvatskoj – turizam – iz perspektive njezinih nositelja, stanovnika dijela grada Splita koji se isprofilirao kao turistički resurs. Značaj knjige stoga jednim dijelom proizlazi iz važnosti koje procesi kojima se autorica bavi imaju u današnjim hrvatskim okvirima. No premda je o turizmu u hrvatskoj znanstvenoj i stručnoj produkciji mnogo pisano, još je uvijek začuđujuće malo humanističkih studija koje taj fenomen izučavaju na osnovi kvalitativne metodologije i kroz prizmu ljudi koji su uključeni u turističku industriju. Pri takvom pristupu postaju vidljiva i drukčija čitanja društvene zbilje, do izražaja dolaze određene pukotine i problemi neprimjetni u službenom diskursu koji nerijetko ustrajava na blagodatima hrvatskog turizma kako za posjetitelje tako i za stanovnike turističkih naselja. Zbog toga je ovakva kritička studija, koja predstavlja odmak od dominantnih prikaza turističkih destinacija, dobrodošla dopuna spoznaja iznesenih u srodnim publikacijama te nudi inovativan i svjež pogled na društvene interakcije u sferi turizma, na prožimanje gospodarskih strategija i neformalnih ekonomija *in situ*, upućujući na prigušene prijepore, ali i na mogućnosti njihova nadilaženja na razini lokalne zajednice. Autorica ne upada u zamke stvaranja dihotomije između “domaćina” i “gostiju” – Tolić se ponajviše bavi raznolikošću uloga koje zauzima domaći svijet, čime nas upoznaje s mrežama koje se stvaraju među različitim kategorijama ponuđača turističkih usluga (*iznajmljivača, sakupljača, vlasnika turističkih agencija, starih i novih lokalaca, vikendaša* i sl.). Posebnu pažnju usmjerava na rodne uloge pri podjeli rada u sferi turizma koju promatra kao odraz normi i stereotipa uvriježenih u obiteljima, lokalnoj zajednici i društvu u cjelini.

Jedna je cjelina knjige posvećena aktualizaciji “Mediterrana kakav je nekad bio” na prostoru Radunice. Mediteranskoj dimenziji koja se evocira novostvorenom materijalnošću, vizurama i ugođajem ove splitske ulice autorica pristupa kao izumu tradicije, pri čemu se otklanja od interpretacija koje ustrajavaju na rekonstrukciji i oživljavanju tisućljetne gradske, ali i nacionalne baštine kao sloja koji je oduvijek upisan u splitsko – i hrvatsko – tkivo. Mediteran koji Tolić problematizira na ulicama svoga grada mediteranskiji je nego što je ikad bio. S toga se aspekta tradicionalizacija prostora, kao i izvedbi koji se u njemu organiziraju (npr. *Dani Radunice*) iskazuje kao akt suvremenih turističkih i kulturnih politika kojima je cilj zadovoljavanje aktualnih ekonomskih i društvenih potreba i interesa.

Ova je knjiga ponajprije namijenjena akademskoj zajednici, etnologima i kulturnim antropologima, ali i stručnjacima iz drugih humanističkih i društvenih disciplina poput

sociologije, ekonomije, informacijskih i komunikacijskih znanosti, povijesti i povijesti umjetnosti itd. No, nadam se da će ona svoju primjenu također naći među kulturnim i turističkim djelatnicima, koji uvide u odnos turista i lokalnog stanovništva mogu ugraditi u smjernice za daljnji razvoj turističke industrije i kulturno-turističke strategije u Republici Hrvatskoj. Konačno, knjiga će, vjerujem, naići na prijem u široj javnosti jer pruža etnografski bogate i zanimljivo ispisane uvide u našu svakodnevicu.

Nevena Škrbić Alempijević